

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ
Кафедра практичної психології та психодіагностики

На правах рукопису

БАБИЧ ОЛЕСЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ДІАЛОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ З
КЛІЄНТАМИ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ
ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА

Спеціальність: 053 «Психологія»
Освітньо-професійна програма «Практична психологія
(психологічне консультування та психотерапія)»
Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

Науковий керівник:
ФЕДОРЕНКО РАЇСА ПЕТРІВНА
кандидат психологічних наук, доцент кафедри
практичної психології та психодіагностики

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ
Протокол № _____
засідання кафедри _____
від _____ 2024 р.
Завідувач кафедри
_____ Людмила Магдисюк

ЛУЦЬК – 2024

Волинський національний університет імені Лесі Українки
Факультет психології
Кафедра практичної психології
та психодіагностики
Освітній ступінь «Магістр»
Спеціальність 053 Психологія
Освітньо-професійна програма Практична психологія
(психологічне консультування та психотерапія)

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри

«___» _____ 2024 року

ЗАВДАННЯ НА ВИПУСКНУ КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ (ПРОЄКТ)
ЗДОБУВАЧУ ОСВІТИ

Бабич Олеся Олександрівна

Тема роботи. Особливості формування діалогічної взаємодії з клієнтами у процесі професійної підготовки практичного психолога.

Керівник роботи – Федоренко Раїса Петрівна, кандидат психологічних наук, доцент.

Строк подання здобувачем роботи – 10.11.2024 року

Мета та завдання випускної кваліфікаційної роботи. Метою даної роботи є проведення теоретичного аналізу вивчення психологічних особливостей діалогічної взаємодії з клієнтами у процесі професійної підготовки практичного психолога; проведення емпіричного дослідження та аналіз результатів; здійснення аналізу та інтерпретації результатів дослідження з метою виявлення кореляційних та факторних зв'язків між змінними результатів емпіричного дослідження; складання психотренінгової програми, спрямованої на формування практичних компетенцій діалогічної взаємодії в консультативному процесі .

Дата видачі завдання 15.10.2023 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів випускної кваліфікаційної роботи (проєкту)	Строк виконання етапів роботи (проєкту)	Примітка
1	Перший етап дослідження ґрунтується на попередньому ознайомленні з темою та проблематикою кваліфікаційної роботи, визначенню напрямків дослідження, формулюванню мети та завдань, а також встановленню об'єкта, предмета та методів дослідження, перегляду та аналізу літературних джерел.	листопад 2023	
2	Другий етап становить вивчення теоретичних аспектів діалогічної взаємодії, дослідження основних чинників її формування, а також проведення аналізу основних тематичних складових з метою визначення траєкторії руху емпіричного дослідження.	грудень 2023 - червень 2024	
3	Третій етап дослідження містить в собі розробку, підготовку до проведення емпірично-діагностичного дослідження, також попередня перевірка методик на чіткість і зрозуміле сприйняття респондентами. Після цього проведення дослідження, інтерпретація та надання результатів за темою дослідження у вигляді схем, діаграм, рисунків та таблиць.	червень - вересень 2024	
4	Четвертий етап дослідження містив в собі надання рекомендацій, рекомендації щодо використання психокорекційних методів в психотренінговій програмі для студентів.	вересень - жовтень 2024	
5	П'ятий етап це остаточне оформлення роботи.	листопад 2024	

Здобувач освіти _____
(підпис)

Керівник роботи _____
(підпис)
(проєкту)

Бабич О.О.
(прізвище та ініціали)

Федоренко Р.П.
(прізвище та ініціали)

АНОТАЦІЯ

Бабич Олеся Олександрівна. Особливості формування діалогічної взаємодії з клієнтами у процесі професійної підготовки практичного психолога. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Випускна кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр» за спеціальністю 053 «Психологія» – Волинський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, 2024.

Роботу присвячено вивченню психологічних чинників та особливостей підготовки практичних психологів до ведення психотерапевтичного діалогу. З'ясовано сутність різних підходів до розуміння контакту, діалогу в процесі психологічного консультування. Проаналізовано специфіку діалогічного підходу та феномени, що виокремлюються у межах цього напрямку: діалогічна позиція, діалогічна інтенція тощо.

Психотерапевтичний діалог розглядається як складна багатофункціональна система, яка визначає якість контакту психолога та клієнта, передбачає наявність довіри у їх відносинах, зумовлена рівнем конгруентності, емпатії та рефлексії практичного психолога та залежить від міри комунікативної компетентності майбутнього практичного психолога.

Емпірично досліджено особливості орієнтації майбутніх психологів у процесі консультування. З'ясовано вираженість таких професійно важливих якостей особистості, як емпатія, креативність, самоактуалізаційні тенденції та встановлено характеристики образу «Я» залежно від типу орієнтації – технологічної, гуманістичної, діалогічної. На основі статистичного аналізу показано, що існує тісний взаємозв'язок між діалогічною орієнтацією майбутнього психолога та вказаними якостями, що дозволяє розглядати їх розвиток як психологічний чинник розвитку діалогічності психолога-консультанта.

Ключові слова: психотерапевтичний діалог, рефлексія, емпатія, конгруентність, “Я-концепція”, комунікативна компетентність, професійна підготовка практичних психологів, тренінг діалогічних умінь консультування.

ANNOTATION

Olesia Babych. Peculiarities of the formation of dialogic interaction with clients in the process of professional training of a practical psychologist. – *Qualifying scientific work on manuscript rights.*

Graduation qualification work for obtaining the Master's degree in specialty 053 «Psychology» - Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, 2024.

The thesis deals with psychological factors and peculiarities that feature preparation of psychological practitioners for maintaining therapeutic dialogues. The essence of different approaches to understanding of such notions as contact and dialogue in the process of psychological counseling is revealed. The specificity of dialogical approach and such phenomena discerned within this approach as dialogical position, dialogical intention is analyzed.

The concept of psychotherapeutic dialogue is regarded as a complex multifunctional system, which determines the quality of the contact between the counselor and the client, implying trust in their relations. This system is governed by the level of congruence, empathy and reflection characteristic of the psychologist, and depends on his/her communicative competence. The psychological practitioner's Self-conception is crucial for effective therapeutic dialogue.

Experiential data were analyzed with respect to future psychologists' orientation in the process of counseling. Depending on the type of orientation, i.e. technological, humanistic or dialogical, the manifestation of such professionally important features as empathy and creativeness was assessed, and the characteristics of Self-conception discovered. The statistical analysis elicited strong correlation between dialogical orientation of a psychological student and the level of development of the above-mentioned features, thus enabling to consider development there of as a psychological factor of improvement of dialogical capability of a counselor.

Key words: psychotherapeutic dialogue, reflection, empathy, congruence, Self-concept, communicative competence, vocational training of psychological counselors.

ЗМІСТ

ВСТУП	
РОЗДІЛ 1. ФЕНОМЕН ДІАЛОГУ В КОНТЕКСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ	
1.1. Підходи до визначення поняття консультування та чинників результативного психологічного консультування	
1.2. Професійно важливі якості психолога як основа розвитку діалогічності..	
1.3. Особливості діалогічної взаємодії «психолог-консультант».....	
РОЗДІЛ 2. ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВЕДЕННЯ ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНОГО ДІАЛОГУ В КОНТЕКСТІ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ ПСИХОЛОГІВ	
2.1. Контингент та методи дослідження.....	
2.2. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження.....	
РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНЦІЙ ДІАЛОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ З КЛІЄНТАМИ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА	
3.1. Обґрунтування змісту, методів та прийомів тренінгу.....	
3.2. Психотренінгові техніки та вправи	
ВИСНОВКИ	
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Актуальність дослідження. У низці праць вчених представлено аналіз продуктивності діяльності психолога-консультанта та її особливості, водночас сам консультативний процес донедавна залишався поза науковою увагою. Власне це не сприяло розвитку психологічної науки – її теорії, методології, методу, а тому і цілісної системи підготовки фахівців у галузі консультування.

Проблема підготовки практичних психологів до проведення консультативного діалогу висвітлюється недостатньо. Це пов'язано із тим, що діалогічний підхід іще не досить сформований як цілісний і єдиний напрям психології. Він представлений у працях у вигляді версій, що іноді досить відрізняються одна від одної. Дотепер не реалізовано спроб інтегрувати ці версії в один систематично розроблений, цілісний напрям. Орім цього, спостерігається певна невизначеність понятійного апарату, що потребує узгодження та уточнення. Через це проблема підготовки майбутніх практичних психологів до проведення консультативного діалогу залишається досить актуальною.

Майбутні фахівці іще у закладах вищої освіти вивчають передовий досвід консультування, формують професійну майстерність та прагнуть до самовдосконалення (І. Зязюн, І. Цушко), готуються до роботи в різних напрямках психологічної служби (Л. Карамушка, В. Панок). Процес підготовки фахівця-практика дослідники розглядають через розвиток у психологів професійного мислення (С. Максименко, В. Панок), професійної креативності (В. Моляко), соціальної активності (М. Гуліна, Д. Пенішкевич, Д. Струннікова), професійної компетентності (В. Панок, М. Шаплавський), здатності до прогнозування, критичності мислення, імпровізації, інноваційності (М. Іванчук, С. Максименко, Д. Пенішкевич), формування пізнавальної активності (Т. Алексєнко), розвиток психологічної та загальної культури (В. Рибалка) та підготовку до наукової і дослідницької діяльності (М. Гуліна, С. Максименко).

Отже, ефективне засвоєння теоретичних підходів психологічного консультування, дозволить студентам ефективно будувати свою практичну

діяльність. Такий напрям діяльності практичного психолога як психологічне консультування поєднує в собі не тільки знання психологічних методів, а і необхідність знань з інших сфер роботи практичного психолога і вміння ефективно застосовувати ці професійні знання в практичній діяльності. Тому, підготовка професійних психологів-консультантів має включати загальну трирівневу підготовку практичних психологів:

- загальнотеоретична;
- наукова підготовка;
- методологія практичної психології, методики і технології практичної психології.

Все це дозволить здійснювати уже на етапі навчання у ЗВО поглиблювати професійну орієнтацію студентів та професійний відбір; формувати навички практичної діяльності та професійно значущі риси особистості і майбутнього фахівця.

Об'єкт дослідження – взаємодія психолога з клієнтами.

Предмет дослідження – особливості формування діалогічної взаємодії з клієнтами у процесі професійної підготовки практичного психолога.

Мета дослідження – вивчити чинники ефективної підготовки практичних психологів до ведення діалогу у процесі консультування.

Для досягнення мети передбачається реалізація таких завдань:

1. Вивчити дослідженість проблеми формування діалогічності в науковій літературі.

2. Визначити і систематизувати наукові поняття, що розкривають сутність різних бачень психологічного консультування, а саме - специфічність діалогічного підходу.

3. На основі одержаних результатів дослідження проаналізувати основні детермінанти підготовки практичних психологів до консультативного діалогу.

4. Проаналізувати особливості професійної підготовки практичних психологів до консультативного діалогу.

5. Розробити програму психологічного тренінгу, спрямованого на формування практичних компетенцій діалогічної взаємодії в консультативному

процесі.

Для реалізації завдань, поставлених у магістерській роботі, використовувалися такі **методи**: теоретичний аналіз літератури, загальнопсихологічні методи (анкетування, спостереження, інтерв'ю, бесіда, шкали самооцінки). В емпіричному дослідженні використано комплекс психодіагностичних методик:

- 1) опитувальник діалогічної орієнтації психолога Т. Флоренської;
- 2) опитувальник особистісної орієнтації (Personal Orientation Inventory – POI) Е. Шострома;
- 3) тест міжособистісних взаємин Т. Лірі;
- 4) тест Н. Вишнякової «Креативність».

Кількісна обробка результатів здійснювалася за допомогою прийомів статистичного аналізу (факторний та кореляційний аналіз).

Вибірку дослідження склали 60 осіб – студентів факультету психології Волинського національного університету імені Лесі Українки. Дослідження проводилося на базі Психологічного консультативного центру, що функціонує при кафедрі практичної психології та психодіагностики ВНУ імені Лесі Українки упродовж 2023-24 років.

Практична значущість одержаних результатів визначається тим, що ідеї магістерського дослідження можуть бути покладені в основу програми цілеспрямованої професійної підготовки практичних психологів в умовах ЗВО до ведення психотерапевтичного діалогу. Комплекс психодіагностичних методик та психотренінгових вправ може бути використаний на лекційних та практичних заняттях з дисциплін «Психологічне консультування клієнтів різних категорій», «Моделі психоконсультативної та психотерапевтичної практики». «Тренінг психотерапевтичних навичок», а також під час проходження психоконсультативно-терапевтичної практики здобувачами освіти.

Апробація результатів. Основні положення та результати дослідження представлені на XVIII науково-практичному семінарі «Актуальні проблеми практичної психології у Волинському регіоні» (м. Луцьк, 18-25 жовтня 2024 р.)

та викладені у тезах: **Бабич О., Федоренко Р. *Особливості ведення психотерапевтичного діалогу в контексті професіоналізації психологів. С.***

Структура і обсяг роботи. Мета і завдання дослідження визначили загальну структуру роботи і викладення матеріалу. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1

ФЕНОМЕН ДІАЛОГУ В КОНТЕКСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ

1.1. Теоретичні підходи до визначення консультативного процесу та чинники результативного психологічного консультування

Широке впровадження психології в практику закономірно сприяє розвитку різних її напрямків, які традиційно визначаються як методи психологічного впливу. Серед них психологічне консультування, безсумнівно, посідає найважливіше місце. Оскільки термін «консультування» тривалий час був узагальнюючим для різних видів консультативної практики, важко дати конкретне й однозначне визначення цього виду діяльності, а також окреслити сферу його застосування. Тому на практиці консультування тією чи іншою мірою використовується як одна з найефективніших форм роботи в усіх сферах, де необхідні психологічні знання. Психологічне консультування включає в себе професійне, освітнє, кризове, юридичне та бізнес-консультування.

Встановлення контакту є вельми важливою складовою консультативного процесу. Хороший контакт є не лише умовою, але й у деяких випадках – змістом психологічного консультування. Проаналізовано особливості контакту в процесі психологічного консультування, зокрема з'ясовано характеристики суб'єктної та об'єктної присутності психолога у процесі консультування. Під суб'єктною присутністю консультанта, ми, слідом за К. Роджерсом, маємо на увазі насамперед присутність не професіонала, а людини, коли психолог-консультант стикається з реальністю іншої людської долі, коли він любить клієнта як людину, вірить у нього, в його можливість бути самим собою і в можливість його зміни [44]. Отже, у реальному контакті з клієнтом співіснують два рівні присутності психотерапевта – об'єктний і суб'єктний [21]. Переважання одного з них визначається не лише психотерапевтичним підходом, але і особистістю самого психотерапевта або психолога-

консультанта.

Діалог є провідною категорією у багатьох напрямках психотерапії та консультування, зокрема, у гуманістичному й екзистенційно-феноменологічному. В гештальт-терапії діалог розглядається як основний інструмент психотерапії, при цьому виокремлюються такі його сутнісні ознаки:

1) підготовка до діалогу, що проявляється насамперед в увазі до клієнта та його проблем;

2) присутність консультанта, тобто зацікавленість та емоційна залученість консультанта;

3) повага до феноменології клієнта. Це проявляється у визнанні та прийнятті світогляду, цінностей та особливостей клієнта [23].

Діалогічний підхід на сьогодні є одним із найбільш перспективних напрямів психологічної науки. У його основі лежить розуміння діалогу як суб'єкт-суб'єктного спілкування психолога з клієнтом [19; 27; 49; 51]. У межах цього підходу поняття «діалог» має два взаємозалежних значення:

1) як універсальна і абсолютна риса людського буття, з одного боку, як основна умова свідомості і самопізнання, з іншого - як його головне втілення;

2) як конкретна подія спілкування, в якій розкривається внутрішній світ особистості [12].

У психологічному консультуванні діалог є одним із видів активної комунікації між консультантом і клієнтом і є найціннішим інструментом для практичних психологів. Діалогічність особистості є важливою професійною якістю психолога-консультанта і ґрунтується на свідомому застосуванні в практиці консультування певних теоретико-методологічних принципів і специфічних технік консультування. Ключовою рисою діалогічної особистості психотерапевта є подолання власної домінантності, що гарантує відкритість до психічного світу іншого і забезпечує спрямованість «Я» на розуміння свідомості іншого. У цьому випадку інша людина завжди буде відкриватися під час спілкування як унікальна і емпатійна.

Основною метою психологічного консультування, безперечно, є надання психологічної допомоги. Однак на питання про те, як саме ця психологічна

допомога повинна надаватися, відповідати непросто. Власне кажучи, людина, яка звернулася до фахівця, повинна почуватися краще, ніж «до», і якщо їй справді стало краще, це може бути критерієм того, що допомога надана. Однак реальність не така проста. Буває так, що після консультації клієнт відчуває, що його не зрозуміли або не оцінили, але з часом ця ж людина починає усвідомлювати, що багато з того, що вона сказала консультанту, було абсолютно правильним, і в результаті клієнт здатен побачити щось про себе в новому світлі. Під час зустрічі з клієнтом консультант може несподівано усвідомити, що те, що клієнт спочатку не почув або не сприйняв у його інтерпретації, згодом включається в його власну інтерпретацію, коли клієнт ставиться до тих, хто його оточує, в різних життєвих ситуаціях [31].

Вищезазначене свідчить про те, що, хоча задоволення потреб клієнтів вважається найважливішим показником ефективності психологічного консультування, специфіка роботи психолога значною мірою залежить від характеру проблем, з якими стикається клієнт. Наприклад, люди, які переживають втрату або горе, можуть і повинні очікувати, що консультування допоможе їм відчути себе краще. В інших ситуаціях полегшення емоційного стану може бути прямою метою консультанта. Навіть якщо розмова з психологом, безсумнівно, приносить користь, клієнти можуть почати переживати свої проблеми більш болісно і гостро, оскільки почуття провини і відповідальності, які приходять з усвідомленням того, що відбувається, ніколи не бувають легкими і приємними [11].

1.2. Професійно важливі якості психолога як основа розвитку його діалогічності

Комунікація притаманна всім видам людської діяльності, але в роботі практичних психологів вона є елементом, який супроводжує всі форми цієї діяльності, перетворюючи її на спеціалізовану функціональну категорію. Для психологів комунікативні навички також належать до сфери професійних умінь. Мовленнєва комунікація для психологів є найважливішим елементом і

необхідною умовою ефективної професійної діяльності. Тому кваліфіковані фахівці повинні прагнути до здобуття найвищого ступеня психологічної освіти, що, на наш погляд, обов'язково передбачає високий рівень професійних знань, а також освіту в галузі мовленнєвого спілкування з клієнтами.

У працях М. Бахтіна, А. Лурії та інших досліджуються комунікація та мовленнєве спілкування. Однак питання формування культури мовленнєвого спілкування майбутніх психологів рідко розглядається у фаховій літературі - ні як предмет спеціальних теоретичних та експериментальних психологічних досліджень, ні як технічно важливий елемент, необхідний для ефективної професійної діяльності психологів-практиків. Метою даного дослідження є виявлення особливостей культури мовленнєвого спілкування з клієнтом, що гарантують ефективність професійної діяльності психолога.

У лінгвістичній літературі критерії культури мовлення визначаються наступним чином [17]:

- правильність мовлення - дотримання мовних норм; правильне мовлення - це мовлення, яке відповідає нормам мови.
- комунікативна доречність речень - недостатньо правильно говорити чи писати, треба вміти стилістично правильно поєднувати слова і речення та вживати їх у відповідних ситуаціях;
- точність висловлювань - точність у відображенні дійсності, точність у вираженні думок словами;
- логічність висловлювання - висловлювання має відображати логіку дійсності, логіку мислення і характеризуватися логікою словесного викладу;
- ясність - досягається точним і зрозумілим використанням слів, термінів, словосполучень і граматичних конструкцій;
- чистота мови - вона повинна бути вільною від елементів, які є буквальними або суперечать моральним нормам (наприклад, просторіччя, вульгаризмів тощо);
- виразність мови - інформативна (слухачі зацікавлені в інформації, що передається) та емоційна (слухачі зацікавлені в тому, як вона викладається, виконується тощо);

- різноманітність засобів вираження - багатий лексичний запас, використання численних синонімів;
- естетичність мови - використання емоційно нейтральної мови замість слів і виразів, які можуть бути розцінені як грубі чи нетактовні;
- доречність висловлювання - висловлювання повинні відповідати меті та контексту спілкування.

Безумовно, фахівці в будь-якій галузі повинні володіти цими стандартами мовної культури, але культура мовного спілкування психолога з клієнтом у процесі консультування має свої професійні особливості.

Розглянемо ці особливості докладніше. Психологи обов'язково мають на меті надати психологічну допомогу своїм клієнтам, що проявляється у психологічному інформуванні клієнта. При цьому фахівець повинен робити комунікативні поступки, зміст і форма розмови визначається психологічною ситуацією клієнта і повинна відповідати цілям і умовам спілкування. Практикуючий психолог повинен дотримуватися мовних норм, мати великий словниковий запас, вміти розвивати та узагальнювати багато ідей при донесенні інформації до клієнта. Психологічну інформацію необхідно доносити у прийнятній для клієнта формі, зрозумілою для нього мовою, обмежуючи використання жаргонізмів. Основною характеристикою спілкування між психологом і клієнтом є його інтерактивний характер.

Однак культура вербальної комунікації психолога передбачає не тільки вміння взаємодіяти з клієнтами, а й орієнтацію на клієнта як на рівноправного партнера у спілкуванні. Від того, наскільки психологи вміють встановлювати ефективний контакт з клієнтами, значною мірою залежить результат роботи з ними. Це відзначають практично всі автори, які розглядали питання психологічної допомоги [8; 19; 23; 33].

З одного боку, вербальна комунікація психолога спрямована на досягнення позитивних змін в особистості клієнта, що є кінцевим сенсом діяльності психолога. З іншого боку, для того, щоб комунікація мала терапевтичний вплив на клієнта, психолог повинен враховувати індивідуальні особливості людини, такі як її унікальна історія, внутрішній світ і

невизначеність. Двоїстість і суперечливість є необхідними елементами діяльності психолога. І ця суперечність не може бути вирішена в рамках моністичного терапевтичного контакту [27].

Діалогічність спілкування означає вільне входження в нього. Психолог готовий до діалогу і заохочує клієнта до участі в ньому, але при цьому його позиція характеризується чітким відчуттям різниці між своєю діяльністю і діяльністю клієнта, розумінням об'єктивних меж своєї компетенції і диференційованим реагуванням на спрямованість волі клієнта. Це можна зробити, якщо вміти розпізнавати різницю між діяльністю клієнта і своєю власною. Для психолога важливим є не конкретний прояв самовизначення клієнта або значення його слів у даний момент, а загальний і загальний вектор волі клієнта в ситуації консультування, тобто інтерактивні наміри клієнта [27].

Крім того, мовленнєве спілкування з клієнтом має бути емпатійним. Емпатія є основним методом у роботі практичного психолога, коли він зливається в одне психічне ціле з клієнтом. У процесі консультування психотерапевт повинен увійти у світ клієнта, зрозуміти його зусилля, спрямовані на подолання проблемних ситуацій, і знайти можливості зробити участь клієнта у вирішенні проблеми важливою і необхідною. У таких ситуаціях клієнт розкриває психотерапевту свої проблеми, отримує від консультанта значну підтримку в подоланні труднощів, набуває психологічної стійкості, мужності та сили волі [6].

Для того, щоб клієнти могли зрозуміти себе, свої почуття і переживання, необхідно дати їм можливість висловити свої проблеми і побачити їх так, ніби вони дивляться на них з боку. Це найважливіший момент у процесі консультування, якому слід приділяти найбільше часу. Це пов'язано з тим, що сам факт того, що клієнт говорить про свої проблеми перед об'єктивним і розуміючим психологом, має терапевтичний вплив на психіку клієнта. Здатність клієнта розібратися у своїх проблемах значною мірою залежить від встановлення консультантом емпатійного зв'язку з клієнтом.

Під час монологу клієнта консультант повинен з'ясувати для себе ключові повідомлення клієнта, щоб провести його через проблему та емпатично

відреагувати на них. За необхідності, консультант повинен за допомогою запитань з'ясувати наявні та потенційні можливості клієнта. Запитання мають бути чіткими, лаконічними та зрозумілими для клієнта. Відповідаючи на них, клієнт аналізує власну поведінку та поведінку інших людей у його ситуації [7].

Одним з найважливіших вербальних засобів підтримання контакту є використання імені клієнта. Зазвичай, згадування імені допомагає встановити контакт з людиною і створити відчуття, що психолог зосереджений на людині і слухає її з повагою і розумінням. Якщо психологу потрібно покликати клієнта або допомогти йому зібратися з думками, називання імені клієнта може забезпечити рівень уваги до нього та більш довірливий і відвертий рівень спілкування [1].

Психологи також повинні враховувати той факт, що реакція клієнта на те, що вони говорять, значною мірою пов'язана з тоном їхнього голосу. Тон голосу фахівця повинен бути не тільки доброзичливим, але й відповідати змісту розмови. Зміна гучності та висоти голосу консультанта, а також положення тіла також може допомогти поліпшити стан клієнта. Психотерапевти можуть сприяти спілкуванню на одній мові, узгоджуючи гучність і темп власного голосу з голосом клієнта.

Таким чином, можна зробити висновок, що лише враховуючи все вищезазначене, психотерапевти можуть досягти високого рівня культури голосової комунікації у своїй професійній діяльності, що є необхідною умовою досягнення ефективності в роботі з клієнтами. У спілкуванні з клієнтами фахівці зосереджені на клієнті, керуються лише інтересами клієнта, прагнуть допомогти клієнту, уважно спостерігають за емоційним станом клієнта, враховують все, що відбувається в процесі спілкування, є емпатичними, інтерактивними повинні досягати мети, уважно вислуховуючи клієнта і знаючи, коли і як підтримати клієнта вербально. Від професійної компетентності психотерапевта у встановленні вербального контакту з клієнтом залежить, наскільки легко клієнт зможе позбутися проблеми.

Аналіз літератури показав, що науковці виділяють чотири основні концепції, пов'язані з інтерактивністю: неіснуюча позиція консультанта,

інтерактивна позиція консультанта, внутрішня інтерактивність (як консультанта, так і клієнта) та інтерактивні наміри клієнта [27; 51].

Позиція позаприсутності є особливою, професійною позицією психолога-консультанта, посідаючи яку він сприймає внутрішній світ співрозмовника не як сферу своєї практичної діяльності або як об'єкт раціонального аналізування та гіпотезування, а як зміст, який лише віддзеркалюється та розуміється. Ця позиція характеризується увагою психолога до різних аспектів внутрішнього світу клієнта без нав'язування себе, що дозволяє побачити людину саме як іншу особистість.

Внутрішня діалогічність розглядається як результат внутрішнього діалогу, що відбувається в кожній людині між двома інстанціями її внутрішнього світу наявним «Я» і духовним «Я». Консультативна ситуація - це ситуація «зустрічі» двох внутрішніх діалогів, один із яких блокований, припинений або ускладнений (у клієнта), а інший (у консультанта) здійснюється вільно й безперешкодно.

Діалогічна інтенція як потреба клієнта вступити в діалог з психологом є важливою умовою здійснення психотерапевтичного діалогу. Попри те, що вона притаманна людському індивіду, слід погодитися з А. Копйовим, який зазначає, що для багатьох клієнтів головною проблемою в ситуації консультування виявляється саме відсутність діалогічної інтенції.

З огляду на це основним завданням практичної роботи є стимулювання цього мотивуючого переживання [27]. Ні імперативна, ні маніпулятивна позиції психолога не сприяють цьому. Діалогічна інтенція клієнта відновиться лише у відповідь на «зустріч» зі світом іншої свідомості, опосередковану діалогічним спілкуванням. Тому саме зацікавлена, недирективна інтенція консультанта є сутнісною умовою ефективної психологічної допомоги. Отже, мова йде про формування особливої діалогічної позиції психолога, що розглядається як професійна позиція, утворена комплексом настанов, найважливішими серед яких є постулат внутрішньої діалогічності будь-якої людини та переконаність у свободі та відповідальності клієнта за своє життя.

На підставі наукових досліджень було теоретично визначено чинники

ефективного ведення психотерапевтичного діалогу. Одним із найважливіших чинників є довіра - багатоаспектний феномен, що включає в себе тісні емоційні транзакції, здатність ризикувати, відкритість, спонтанність, креативність та інші кореляти. Також важливим фактором ефективності консультативної взаємодії є розуміння консультантом клієнта як процес проникнення в сутність предмету, «привласнення» інформації професійного, психологічного контексту, що може реалізуватися за трьома основними стратегіями: пояснення, інтерпретації, діалогічного розуміння. Орієнтація консультанта у процесі консультування (технологічна, гуманістична чи діалогічна) - ще один важливий чинник ефективного ведення психотерапевтичного діалогу [51].

На основі аналізу літератури (наприклад, А. Копйов, А. Мехраб'ян, Т. Флоренська) до якостей, що сприяють розвитку інтерактивності, відносять, зокрема, конгруентність як здатність встановлювати контакт з власними почуттями та чесно їх висловлювати, емпатію як здатність внутрішньо приймати світ клієнта та його проблеми, а також рефлексію як здатність усвідомлено керувати власним діалогом. емпатія як співпереживання, а також рефлексивність для свідомого управління власною діалогічністю. Ще однією важливою передумовою розвитку майбутніх психотерапевтів-консультантів, здатних до ведення психотерапевтичного діалогу, є розвиток комунікативної компетентності та професійної Я-концепції.

1.3. Особливості діалогічної взаємодії «психолог-консультант»

Попри наявність багатьох тлумачень поняття «діалог», поширюється його розуміння як однієї з фундаментальних категорій буття. Крім того, ідеї М. Бахтіна та В. Біблера обґрунтовують уявлення про діалогічну природу і будову людської психіки, свідомості, мислення як творчих процесів у розробленій ученими філософській концепції діалогу культур.

Слід відмітити, що сучасні дослідження проблеми діалогу значною мірою спираються на положення філософської концепції діалогу культур. Важливо розкрити логіку актуалізації та проблематизації феноменів культури і діалогу

до їх зіткнення та конкретного взаємообґрунтування у філософії діалогу культур.

Основою вчинків, дій людини як особистості, спрямованих одночасно назовні, на інших та внутрішньо, на себе, є свобода, що визначає самодетермінацію особистості та реалізує її життєдіяльність, дає змогу людині сформулювати уявлення про себе. Самодетермінація індивіда в горизонті особистості в культурному контексті можлива лише у діалозі, що базується на трьох аспектах:

1) діалог є загальна основа людського взаєморозуміння; «Діалогічні відносини... – це майже універсальне явище, що пронизує усю людську мову і усі відносини та прояви людського життя, все, що має сенс та значення...Де починається свідомість, там... починається діалог» [5];

2) діалог як загальна основа усіх мовних жанрів;

3) діалог і спілкування не тотожні, але спілкування включає у себе діалог як форму спілкування. Адже, як зазначав В. Біблер: «чужі свідомості не можна споглядати, аналізувати, визначати як об'єкти, речі, з ними можна тільки діалогічно спілкуватись...» [24].

Діалогізм, як вважав М. Бахтін, притаманний природі свідомості, природі людського життя. Згідно з його переконаннями, єдиною адекватною формою мовленнєвого висловлювання є незавершений діалог і життя за своєю природою діалогічне. Немає ні першого, ні останнього слова в діалозі і немає меж діалогічному контексту, він виходить в безмежне минуле, у процесі наступного і майбутнього розвитку діалогу. В будь який момент розвитку діалогу існують численні забуті смисли, але в певні моменти подальшого розвитку діалогу, вони згадуються і оживають в оновленому вигляді.

Важливо згадати твердження М. Бахтіна про природу життя – жити означає брати участь у діалозі: питати, слухати, відповідати, погоджуватись або заперечувати. Пусковий механізм діалогу – запитання, а кожна відповідь веде за собою нові і нові запитання. При цьому діалог є динамічним явищем й відбувається у контексті етичних, естетичних та логічних вимог. Таким чином, діалог спонукає морально розвинену особистість невпинно шукати, знаходити,

створювати заново смисли людського буття в очах її співрозмовника.

Таким чином, діалог є одночасно: 1) життям «повнокровної і повнозначної чужої свідомості»; «кількісним числом», «що повертається назовні, діалогічно... зустрічається з Іншим, і саме в цій напруженій зустрічі – уся його сутність»; 2) саморозвитком «ідеї що розкривається в плані людської події»; 3) ідеалом взаємовідносин людей; «особливою формою взаємодії між рівноправними і рівнозначними свідомостями» [18].

На думку філософів та науковців, існування людини завжди є співбуттям з іншими. Істина про людину може бути досягнута на шляху аналізу зустрічі як місця, де вона потрапляє в інший вимір – діалогічний. Схожі філософські погляди обстоювали К. Роджерс та Р. Мей. Зокрема, у своїх психологічних концепціях обоє дослідників трактували терапію як людську зустріч, основою якої є близькі міжособистісні взаємини, що здатні допомогти росту і клієнта, і консультанта. Якщо психоаналітик встановлює з пацієнтом трансферні стосунки, то екзистенційний психолог замість психоаналітичного переносу надає перевагу іншому міжособистісному переживанню – зустрічі. Вона становить суть екзистенційної психотерапії й консультування, тому розглядається не як випадкове побачення чи перше знайомство, а як вирішальне переживання, яке має значення для одного із двох індивідів (іноді для обох). За К. Роджерсом, терапевтична зустріч – завжди зацікавлений і глибоко людський контакт двох осіб, одна з яких страждає більше, ніж інша, тому потребує психологічної допомоги.

У психологічному консультуванні немає чітко визначеного набору технік і методів, які можна застосувати для всіх клієнтів. Тому основним зцілювальним засобом консультування стає особистість самого психолога-консультанта (Я – як інструмент, за Дж. Б'юдженталем), який встановлює діалогічні стосунки з клієнтом. У цьому зв'язку слід зазначити, що вся увага психолога спрямована на переживання людського буття, тому від клієнта він вимагатиме побачити те, що являє собою переживання, й описати його настільки точно, наскільки дозволяють це зробити мовні засоби. Таким чином, терапевтичний діалог (бесіда) як інформативна й екзистенційна взаємодія між

консультантом і клієнтом стає можливим лише за умови співтворчості. З цього приводу Р. Мей зазначав, що вся психотерапевтична робота повинна будуватися на основі концепції існування клієнта як буття-у-світі й терапевта як такого, що існує й бере участь у світі.

Разом із тим більшість дослідників вважають, що терапевтична бесіда є лише методом отримання інформації від клієнта шляхом діалогічної взаємодії; вона застосовується для діагностики й допомоги клієнтам в усвідомленні ними своїх внутрішніх проблем, труднощів, конфліктів, неусвідомлених потягів, прихованих мотивів поведінки тощо. Водночас для консультанта справжнім джерелом даних про клієнта є «тут-буття», спонтанно виникаюча, стверджуюча, особистість, що «будує світ». На практичному рівні ми можемо (й повинні) вдаватися до такої характеристики, коли нам потрібні реальні знання про автентичні особисті переживання дійсності замість вимірів (або разом із ними) та статистичними даними про неї.

За влучним висловлюванням Л. Бінсвангера: «Ми не зупиняємося, подібно біологу й невропатологу, на одиничному факті, одиничному порушенні, симптомі, ми продовжуємо шукати те ціле, всередині якого факт може бути зрозумілий як окремий феномен».

Відтак, основне завдання консультанта полягає у тому, щоб зуміти встановити довірливі міжособистісні стосунки з клієнтом, які допоможуть привести клієнта до кращого розуміння себе й до більш повного розкриття його власного світу. Це означає, що має відбутися людська зустріч сам на сам, в якій обоє, консультант і клієнт, є особистостями, а не об'єктами.

Клієнти виокремлюють такі важливі характеристики терапевтичного альянсу незалежно від типу терапевтичної модальності, як:

- а) допомога в усвідомленні власних проблем;
- б) емоційна підтримка у складних життєвих обставинах;
- в) діалогічне спілкування з людиною, яка тебе розуміє;
- г) можливість почуватися вільно і невимушено у взаємодії з психологом.

При цьому клієнт може виявити волю до діалогу, надаючи психологу важливу інформацію про себе та допомагаючи дослідити досвід переживання

людського існування як такого (його прояснення та розуміння).

Головні ознаки повноцінного діалогу: розгортання діалогічних взаємин на паритетних засадах, прояв ініціативної й активної зворотної позиції у формі відповіді на запитання та застосування засобів невербальної комунікації. Рівень розвитку діалогу залежить від людської здатності встановлювати інтерактивну взаємодію, яка передбачає сформованість комунікативних умінь (розпочати та підтримувати бесіду, зацікавити співрозмовника, слухати і чути, виявляти розуміння і взаєморозуміння, звертатися із запитаннями та відповідати на них, аргументувати, завершувати бесіду тощо).

На відміну від буденного діалогічного спілкування, терапевтична діалогічна взаємодія передбачає, що консультант повинен певною мірою відчувати те саме, що і його клієнт. К. Роджерс описав цей стан метафорою «він-і-я – одне ціле». Таким чином, психолог, будучи людиною зацікавленою і відкритою для спілкування, стає учасником творчого акту – зустрічі з Іншим. Тут особливий наголос робиться на подвійній ролі консультанта.

Так, у консультативній бесіді психолог одночасно є і спостерігачем, і безпосереднім учасником життя клієнта. Якщо в першому випадку консультант зберігає об'єктивність, щоб забезпечити необхідний мінімальний контроль за терапевтичним процесом, то в другому – заглиблюється в життєвий світ клієнта, відчуваючи на собі його вплив, тому може змінюватися завдяки терапевтичній зустрічі. Подвійна роль вимагає від психолога великої майстерності, яка полягає в тому, щоб прийняти реальність іншої людини, її почуттів, уявлень, думок і світу загалом з погляду партнера зі взаємодії.

Розглянемо чинники, які впливають на діалогічну взаємодію консультанта з клієнтом.

Відкритість консультанта. Її вважають важливою складовою частиною діалогічної взаємодії, що означає готовність і вміння бути самим собою, відкрито виявляти співрозмовнику свою позицію й висловлювати власну думку. Відкритість також передбачає, що психолог не повинен маскувати або приховувати своє ставлення до клієнта, оскільки останній здатен

відчувати й розуміти справжні емоції стосовно себе.

Глибина стосунків з іншими людьми. Діалог стає можливим лише з вільною особистістю, яка перебуває поза об'єктними стосунками. Тому консультант має відмовитися від професійної позиції незацікавленої об'єктивності. До того ж він так само, як і клієнт, може стикатися з життєвими труднощами, тому слід відмовитися від висловлювання: «Це ваші проблеми». Натомість психолог у процесі бесіди повинен знаходити можливість розповісти клієнтові про себе й про свої розв'язані проблеми (техніка «саморозкриття»).

Безумовне прийняття клієнта. У контактах з клієнтом консультант має відкинути увесь негативний зміст людських взаємин. Не можна вступати в міжособистісні стосунки з клієнтом у ролі судді й / або переносити на нього нагромаджені негативні переживання (контр-перенесення). Це форми прямого, відкритого втручання в автономність іншої людини; це — напад, який потребує реакції захисту. Клієнти не здатні до такого захисту, бо живуть у ворожому їм світі, відчуваючи при цьому дискомфорт.

Екзистенційна свобода. Діалогічний рівень спілкування передбачає добровільне входження в нього й добровільне його уникнення, що є результатом певного морального вибору людини, в якому вона вільна й автономна. Тому для психолога важлива не стільки конкретна форма прояву самовизначення клієнта тут і тепер, значення використаних слів, скільки загальний вектор його свободи в ситуації консультування — діалогічна інтенція.

Спонтанність. Як відомо, терапевтичний контакт передбачає взаємний психологічний вплив. Тому будь-яка штучність поведінки консультанта одразу ж схоплюється клієнтом і може посилити страх у останнього. Тому лише за допомогою відкритої спонтанності й природної експресії можна отримати від іншої людини відповідну емоційну реакцію.

Отже, взаємодія «консультант-клієнт» відбувається у формі терапевтичного діалогу на основі співтворчості. При цьому слід взяти до уваги те, що людина пізнає світ завдяки здатності розмірковувати над власними переживаннями й через людські стосунки, які відповідають найвищому

особистісному рівню Я-Ти. Ця характерна особливість відділяє індивіда від світу об'єктів і допомагає йому сприйняти різні сторони дійсності через органи чуття іншої людини або через свідомість іншого Я. Консультативна взаємодія передбачає, що психолог, як відкритою для спілкування особистість, повинен стати учасником творчого акту – зустрічі з Іншим.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ВЕДЕННЯ ДІАЛОГУ В КОНТЕКСТІ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ ПСИХОЛОГІВ

2.1. Контингент та методи дослідження

У психологічному консультуванні діалог виступає найціннішим інструментом діяльності практичного психолога, а діалогічність – найважливішою його професійною якістю, основними умовами розвитку якої є розвиток таких професійно значущих якостей особистості консультанта як рефлексія, емпатія, професійна «Я-концепція», креативність тощо.

Емпіричне дослідження передбачало три етапи.

Вивчення особистісних детермінант ефективного ведення психотерапевтичного діалогу (дослідження типу орієнтації майбутніх психологів у процесі консультування, їх структури “Я”, діагностики самореалізаційних тенденцій, вивчення характеристик креативності та емпатії особистості).

Дослідження особливостей мовленнєвої діяльності психолога в процесі ведення психотерапевтичного діалогу.

Дослідження особливостей підготовки практичних психологів до ведення психотерапевтичного діалогу в умовах закладів вищої освіти.

У дослідженні взяли участь 60 осіб – студентів факультету психології Волинського національного університету імені Лесі Українки. Дослідження проводилося на базі Психологічного консультативного центру, що функціонує при кафедрі практичної психології та психодіагностики ВНУ імені Лесі Українки упродовж 2023-2024 років.

Для досягнення мети та розв’язання поставлених завдань, в емпіричному дослідженні були використані наступні загальнопсихологічні методи: спостереження, анкетування, бесіда, інтерв’ю, контент-аналіз, шкали самооцінки, опитувальники. Обрано комплекс психодіагностичних методик:

1. Опитувальник діалогічної орієнтації психолога Т. Флоренської.

З метою дослідження компетентності-у-ситуації (розуміння ситуації діалогічної взаємодії), функціональної складової діалогічної компетентності, ми використали опитувальник діалогічної орієнтації психолога Т. Флоренської [33]. За допомогою цього опитувальника визначались орієнтації студентів-психологів у розумінні ситуації професійної взаємодії. Опитувальник складається з трьох частин, кожна з яких умовно можна позначити так: 1 – «технологічна орієнтація»; 2 – «гуманістична орієнтація»; 3 – «діалогічна орієнтація». Основна частина питань кожної групи, представлена у стверджувальній формі та висловлює характерні риси відповідного типу орієнтації. Але кілька запитань 1 і 2 групи носять перехідний характер, що відкриває можливість усвідомлення нерозв'язаних проблем в межах цієї орієнтації. Остання, найбільш розгорнута група питань носить відверто «навідний» характер. По суті це питальна форма вираження основних принципів діалогічного спілкування.

Психологічне консультування у цьому контексті виступає у ролі однієї з найпростіших складових різних областей практичної психології. Згідно з дослідженнями Т. Флоренської опитувальник слугує введенням у діалог і у більшості випадків вважається діалогічним, а не діагностичним. Одне із завдань діалогічного опитувальника – підготовка психолога «проблемно-діалогічним» методом до індивідуальної та групової роботи. Основна мета відповідної підготовки – передача досвіду діалогічного спілкування у практиці діалогу.

У ході дослідження студентам-психологам пропонувалось дати відповіді на запропоновані питання згідно трьох представлених частин опитувальника. Результати дослідження представлялись у балах. В основі технологічної орієнтації - застосування у процесі консультування певних психодіагностичних та психокорекційних методів і технік з метою розв'язання проблеми клієнта. Психологи з подібною орієнтацією схильні вивчати особливості клієнта за допомогою психодіагностичних методик, надавати рекомендації та здійснювати психокорекційний вплив. Сутність гуманістичної орієнтації полягає у його орієнтації на взаємини з клієнтом, основані на емпатії, конгруентності та

безумовному прийнятті, котрі допоможуть останньому самоактуалізуватися. Діалогічна орієнтація – прагнення чути внутрішній діалог у душі клієнта. Принцип діалогічного консультування полягає у тому, що важливо чути внутрішній голос клієнта, щоб знайти саме ті слова, які відкривають вхід у його внутрішній світ. Тоді голос консультанта зливається із внутрішнім голосом клієнта, підтверджує, виявляє та зміцнює його. Таким чином, сутність діалогічно орієнтованого консультування, полягає у тому, що людина не є об'єктом дослідження, встановлення діагнозу та впливу, вона є суб'єктом живого спілкування, найважливішим завданням якого є духовне пробудження особистості.

2. Методика діагностики міжособистісних взаємин Т. Лірі, яка дозволяє дослідити уявлення майбутніх практичних психологів про себе та ідеальне «Я», вивчити переважаючий тип ставлення до людей в самооцінці та взаємооцінці.

Методика призначена для дослідження уявлень суб'єкта про себе й ідеальне «Я», а також для вивчення взаємин в малих групах. З її допомогою виявляється переважаючий тип ставлень до людей в самооцінці та взаємооцінці. При цьому виділяється два чинники: «домінування-підпорядкування» і «дружелюбність-агресивність (ворожість)».

Залежно від відповідних показників виділяють ряд орієнтацій - типів ставлення до оточуючих та роблять висновки про вираженість типу, про ступінь адаптованості поведінки - ступінь відповідності (невідповідності) між цілями і результатами, що досягаються в процесі діяльності. Прояви неадаптивності поведінки можуть свідчити про невротичні порушення, дисгармонії у сфері прийняття рішень або бути результатом будь-яких екстремальних ситуацій.

3. Опитувальник особистісної орієнтації (Personal Orientation Inventory – POI) створений Е. Шостромом, тест призначений для вимірювання самоактуалізації як багатовимірної величини. Розвиваючи ідею А. Маслоу, Шостром дає свої характеристики самоактуалізованої особистості. Багато в чому прояви самоактуалізації він пов'язує з поняттями «компетентність у часі»

та «опора на себе». На його думку, самоактуалізована особистість є найбільш компетентною в часі. Вона має справу з життям цілком у теперішньому, хоча використовує минуле та майбутнє, щоб надати сьогоденню більше сенсу. Тест допомагає вивчити процес самоактуалізації особистості за наступними шкалами: орієнтація в часі, цінності, погляд на природу людини, потреба в пізнанні, креативність, автономність, спонтанність, саморозуміння, аутосимпатія, контактність, гнучкість в спілкуванні.

4. Тест Н. Вишнякової «Креативність» дозволяє виявити рівень творчих нахилів особистості та побудувати психологічний креативний профіль, рефлексуючи креативний компонент образу »Я – реальний» та уявлення про образ «Я-ідеальний». Порівняння двох образів креативності «Я-реальний» та «Я-ідеальний» дозволяє визначати креативний резерв та творчий потенціал особистості. Діагностовані показники: оригінальність (ОР); допитливість (ДОП); уява (УВ), інтуїція (ІН); творче мислення (ТМ); емоційність, емпатія (Е); почуття гумору (ГУМ); творче ставлення до професії (ТП).

Кількісна обробка отриманих результатів здійснювалася за допомогою традиційних методів математично-статистичного аналізу (кореляційний, факторний), представлених у статистичному пакеті SPSS 11 for Windows.

2.2. Аналіз та інтерпретація отриманих результатів

Метою емпіричного дослідження було віднаходження суттєвих особливостей та чинників психотерапевтичного діалогу в контексті професіоналізації студентів-психологів.

Перш за все, за допомогою опитувальника діалогічної орієнтації психолога Т. Флоренської були визначені орієнтації студентів у процесі психологічного консультування. Опитування показало, що 33 % респондентів мають технологічну орієнтацію, 38 % студентів мають гуманістичну орієнтацію, а 29 % респондентів орієнтовані на діалогічну взаємодію.

Технологічна орієнтації проявляється перш за все, як якісна характеристика суб'єкта діяльності, що визначається мірою володіння ним

сучасним змістом і засобами вирішення професійних задач. Переважання гуманістичної орієнтації розкриває зміну статусу студента у суб'єкт-суб'єктній професійній взаємодії щодо врахування особистісних якостей майбутнього психолога, його творчого потенціалу, надання самостійності у професійній діяльності. Це співставляється з уявленням про необхідність саморозвитку особистості, прояву активності у взаємодії з іншими. Діалогічна орієнтація у розумінні ситуації професійної діяльності вимагає створення спільного психологічного простору – «час спільного буття» – подію, в якій вплив та взаємовплив у традиційному розумінні перетворюється у складно опосередковані взаємовпливи, що утворюють психологічну єдність суб'єктів. У цій єдності створюються умови для взаєморозкриття та взаєморозвитку та розгортаються процеси саморозвитку та самоаналізу. З'являється орієнтація своєї поведінки вже не на зовнішню оцінку, як при технологічній орієнтації, а на власну самооцінку.

Важливо зазначити, що даний опитувальник більшою мірою розкриває сам процесуальний стан спілкування, налаштування студентів на взаємодію. Якісний аналіз відповідей, показав, що для досліджуваних найбільш характерним є те, що в процесі навчання виробляються певні стереотипи в роботі, «класифікації» випадків, готові фрази і афоризми, вони прагнуть підвести співрозмовника до готового вирішення проблеми. Так, на запитання: «Чи часто ваші співрозмовники приходять до вирішення життєвих проблем самостійно?» 75% досліджуваних дали негативну відповідь, тобто при спілкуванні їм важко створити спонукальний простір, в якому співрозмовник мав би змогу реалізуватися. Для кожного типу орієнтації характерний принципово інший «образ співрозмовника», що створює відповідну «картину світу». При діалогічній орієнтації єдність особистості не зводиться до суми її окремих властивостей і сукупності характеристик. Щоб зрозуміти саме цю єдність, необхідно знову-таки проникнути у внутрішній світ, систему смислів співрозмовника, зрозуміти його творчу індивідуальність.

Для дослідження особистісних якостей, структури «Я» майбутніх практичних психологів використовувалася методика діагностики

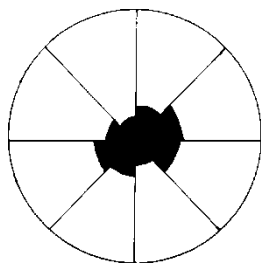
міжособистісних взаємин Т. Лірі, модифікована та адаптована Л. Собчик.

При дослідженні міжособистісних взаємин найчастіше виокремлюються два фактори: домінування-підлеглість та дружелюбність-агресивність. Саме ці фактори визначають загальну думку про людину в процесі міжособистісного сприйняття.

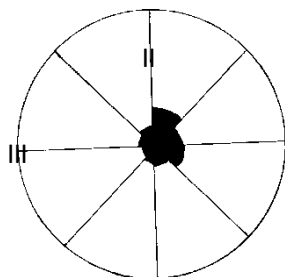
Інструкція для перших двох параметрів подано за зразком Л. Собчик, а для діагностики образу «Я- професіонал» запропоновано інструкцію: «Після того, як Ви за допомогою опитувальника оцінили себе та описали ідеал Вашого «Я», зробіть те ж саме стосовно тих якостей, якими Ви володієте та які будуть потрібні Вам у Вашій професійній діяльності. Іншими словами, позначте ті характеристики, що стосуються професійної діяльності, яку Ви обрали».

Для діагностики образу «Професіонал–ідеальне» подано таку інструкцію:
«Тепер за допомогою запропонованих характеристик опишіть ідеальний образ фахівця у Вашій професійній сфері, тобто оберіть твердження, які стосуються Ваших уявлень про ідеального професіонала. При цьому включіть в перелік і ті якості, які у Вас вже є, якщо вони узгоджуються з ідеальним образом професіонала».

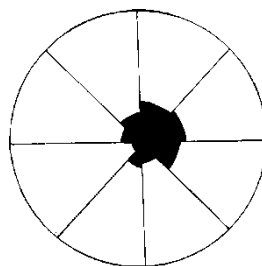
Я – реальний

Я-професіонал

Я - ідеальний

Професіонал – ідеальний

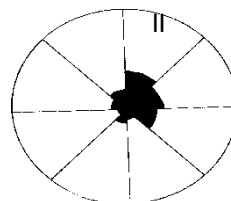

Рис.2.1. Узагальнені образи «Я» студентів

Типи ставлення: *I – авторитарний, II – егоїстичний, III - агресивний, IV – підозріливий, V – покірливий, VI – залежний, VII – дружній, VIII – альтруїстичний.*

Узагальнення отриманих даних дозволило за середніми значеннями по октантам сформувані чотири психограми, які описують характерні образи «Я–реального», «Я–ідеального», «Я–професіонала» та «Професіонала–ідеального» (Рис. 2.1).

Порівняння цих психограм дає підстави зробити висновок про близькість образів «Я–ідеальне» та «Професіонал–ідеальне». Адже напрями бажаних змін в образах «Я–ідеальне» та «Професіонал–ідеальне» збігаються, і величина їх є досить близькою. Це дозволяє говорити про професійну ідентифікацію, яка відбувається на рівні прагнень, тенденцій, уявлень про бажаний стан.

У той же час образи «Я–професіонал» та «Професіонал–ідеальне», маючи в цілому подібні профілі, характеризуються істотними розбіжностями у виразності показників за наступними октантами: I («авторитарний»), II («егоїстичний»), V («покірний»), VII («дружній»), VIII («альтруїстичний»). Їх значення в образі «Я – професіонал» є нижчими порівняно з образом «Професіонал–ідеальне». Це є підґрунтям для подальшого професійного зростання та самовдосконалення особистості.

За результатами даної методики не було виявлено значущих розбіжностей в образах «Я» студентів різних груп з різними типами орієнтації у консультативному процесі. Проте зафіксовано такі тенденції: переважання у студентів з діалогічною та гуманістичною орієнтацією показників VII («дружній») та VIII («альтруїстичний») октант.

На нашу думку, діагностика стилю міжособистісних взаємин в ракурсі дослідження психологічних умов оптимізації підготовки практичного психолога до ведення психотерапевтичного діалогу є прогностичною в плані чіткої диференціації особистісних властивостей, які можуть впливати на взаємодію у процесі консультування. Порівняння образів «Я-реальне», «Я-ідеальне», «Я- професіонал», «Професіонал-ідеальне» відкриває широкі

діагностичні, корекційні та психолого-педагогічні можливості у процесі підготовки майбутніх практичних психологів.

Таблиця 2.1

**Самоактуалізаційні тенденції студентів
з різною орієнтацією у процесі консультування**

	Шкали	Показники самоактуалізаційних тенденцій студентів з різними типами орієнтації у процесі консультування, у балах		
		Когнітивна орієнтація	Гуманістична орієнтація	Діалогічна орієнтація
1.	Орієнтація в часі	5,5	6,24	6,24
2.	Цінності	4,76*	6,71*	7,65*
3.	Погляд на природу людини	4,91	5,35	5,72
4.	Потреба в пізнанні	6,9	6,85	7,41
5.	Креативність	5,7*	6,06	7,22*
6.	Автономність	5,06	6,53	5,43
7.	Спонтанність	4,26*	5,06	5,83*
8.	Саморозуміння	5,38*	6,88*	7,2*
9.	Аутосимпатія	5,12	5,71	5,74
10.	Контактність	6,59	7,18	7,20
11.	Гнучкість у спілкуванні	5,35*	6,35	7,65*
12.	Самоактуалізація	59,53*	69,02	75,59*

* - розбіжності є статистично значущими на рівні $p \leq 0,05$.

Як видно з таблиці 2.1, середні бали в усіх групах є близькими за шкалами «Орієнтація в часі» та «Погляд на природу людини», «Потреба у пізнанні», «Аутосимпатія» та «Контактність».

Значною мірою виражена *потреба у пізнанні* характерна для особистості, що самоактуалізується, є завжди відкритою для нових вражень. Високі показники за даною шкалою (1 гр. – 6,9, 2 гр. – 6,85 та 3 гр. – 7,41) свідчать про здатність до буттєвого пізнання – безкорисливу потребу у нових враженнях, інтерес до різних об'єктів та явищ життя, безпосередньо не пов'язаний із задоволенням певних потреб.

Показники за шкалою «Аутосимпатії» піддослідних різних груп також є доволі високими (1 група – 5,12, 2 група – 5,71 та 3 група – 5,74), що складає природну основу психічного здоров'я та цілісності особистості. Це свідчить про добре усвідомлювану позитивну «Я-концепцію», яка слугує джерелом стійкої адекватної самооцінки майбутніх практичних психологів, які взяли участь у дослідженні.

Аналізуючи таблицю наочно, можна відстежити тенденцію, де лідируюче місце за багатьма показниками методики займає 3 група. Як видно з таблиці 2.1., достовірні розбіжності (на рівні статистичної значущості $p \leq 0,05$) між виокремленими за показником переважаючої в консультативному процесі орієнтації піддослідних групами виявлені за наступними шкалами тесту: «Цінності» та «Саморозуміння» (між усіма трьома групами досліджуваних), «Креативність», «Спонтанність», «Гнучкість у спілкуванні» (між 1 та 3 групами). Найнижчими показники за цими шкалами є у представників 1 групи (студенти, в яких переважає технологічна орієнтація у процесі консультування). У респондентів 3-ї групи (діалогічно орієнтованих майбутніх практичних психологів) бачимо найвищі з-поміж інших груп показники за всіма вказаними шкалами.

Значно вища *креативність* спостерігається у 3 групі, яку склали діалогічно орієнтовані студенти, порівняно з 1 групою (технологічно орієнтовані). Це характеризує більшу виразність творчої спрямованості їх особистості, що є неодмінним атрибутом самоактуалізації. Креативність як можливість відступати від традиційних способів мислення, породжувати оригінальні ідеї, знаходити незвичні способи розв'язання проблеми є одним із основних структурних компонентів творчої індивідуальності практичного психолога та відіграє суттєву роль у процесі ведення психотерапевтичного діалогу.

Отримані нами дані за окремими шкалами можна графічно представити наступним чином на рисунку 2.2.

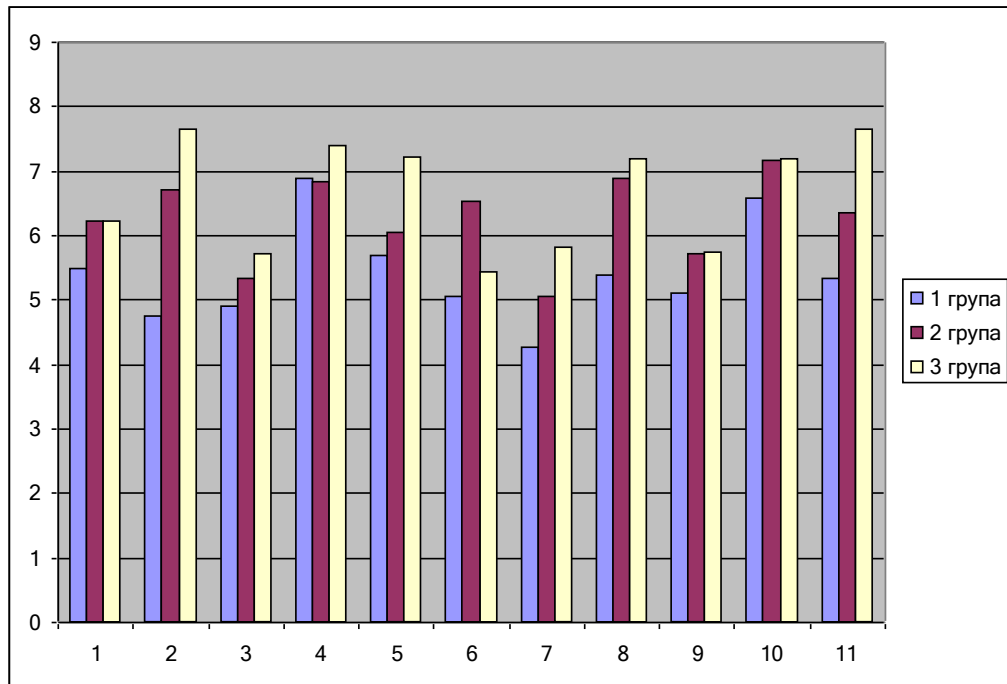

Рис. 2.2. Показники самоактуалізаційних тенденцій особистості майбутніх психологів

Шкали: 1 – Орієнтація в часі, 2 – Цінності, 3 – Погляд на природу людини, 4 – Потреба в пізнанні, 5 – Креативність, 6 – Автономність, 7 – Спонтанність, 8 – Саморозуміння, 9 – Аутосимпатія, 10 – Контактність, 11 – Гнучкість у спілкуванні.

Інтегральний показник, який визначає загальний рівень самоактуалізації свідчить про суттєві розбіжності у його значенні між 1 та 3 групами. Показники самоактуалізації гуманістично та діалогічно орієнтованих піддослідних є близькими (69,02 та 76,59 відповідно) і характеризують рівень самоактуалізації як вельми високий. Ступінь самоактуалізації студентів з технологічною консультативною орієнтацією також є доволі високим (59,53), проте цей інтегральний показник є значно нижчим порівняно з аналогічним показником, зафіксованим у досліджуваних – представників двох вищезгаданих груп.

Таким чином, показники опитувальника особистісної орієнтації, отримані нами у трьох групах досліджуваних, дозволяють виявити певні характерні особливості самореалізаційних тенденцій особистості майбутніх практичних психологів з різними типами орієнтації у процесі консультативної роботи.

Тест-опитувальник Н. Вишнякової «Креативність» є надійною і валідною експрес-методикою діагностики рівня творчих схильностей особистості. Він дозволяє отримати такі показники креативності, як творче (дивергентне) мислення, оригінальність, допитливість, уява, інтуїція, емоційність та емпатія,

почуття гумору, творче ставлення до професії.

За допомогою цієї методики ми дослідили 3 вказані вище групи студентів- практичних психологів. Результати представлені в табл. 2.2.

Таблиця 2.2

**Показники креативності студентів-психологів з різними типами консультативної орієнтації
(за результатами методики Н. Вишнякової «Креативність»)**

№	Шкала	Показники креативності студентів, у балах					
		1 група		2 група		3 група	
		Я-реальне	Я-ідеальне	Я-реальне	Я-ідеальне	Я-реальне	Я-ідеальне
1.	Творче мислення	4,11*	7,12	5,08	7,22	5,28*	7,17
2.	Допитливість	4,00*	6,00	5,11	5,87	5,22*	5,94
3.	Оригінальність	4,84*	6,65	5,74	6,48	5,94*	6,57
4.	Уява	5,30	6,24	5,37	7,09	5,42	6,67
5.	Інтуїція	5,18*	6,76	6,64	6,57	6,61*	6,67
6.	Емоційність (емпатія)	6,21*	6,12	7,07	6,43	7,43*	6,28
7.	Почуття гумору	5,09	7,06	4,7	6,22	5,47	6,64
8.	Творче ставлення до професії	4,29*	6,76	4,91	6,74	5,60*	6,75
9.	Креативність	39,02*	52,71	44,62	52,61	46,97*	52,66

* - розбіжності є статистично значущими на рівні $p \leq 0,05$.

За більшістю шкал досліджувані демонструють переважання показників образу «Я-ідеальний» над значеннями характеристик креативності у реальному образі «Я». Ця закономірність не стосується шкали *емоційності (емпатії)*, що може свідчити про наявний високий рівень емоційного відреагування, включеності, велику глибину переживань під час творчого процесу (бали досить високі – 6-7 з 10 можливих), і в той же час небажаність таких емоційних сплесків для самої особистості. В ідеалі досліджувані прагнуть ставитися до творчого процесу та його результату більш стримано.

За шкалою *оригінальності* у респондентів 2 та 3 груп розбіжність між образами «Я-реальне» та «Я-ідеальне» менша за одиницю, що може свідчити про певну відповідність між наявним рівнем здатності нешаблонного

вирішення проблем та рівнем бажаним. Якщо аналізувати кількісні показники, то можна сказати, що для юнаків та дівчат, досліджених нами, характерна здатність відтворювати багато різноманітних, незвичних та нестереотипних ідей на основі продукування віддалених асоціацій, винахідливість. Значна розбіжність між образами «Я-реальний» та «Я-ідеальний» за показником оригінальності, зафіксована у представників 1 групи (на рівні статистичної значущості $p \leq 0,05$), свідчить про значний креативний потенціал респондентів, що може бути реальною підставою для подальшого саморозвитку студентів у процесі їх професійного становлення.

Аналогічно, значна різниця за показниками *допитливості* між образами «Я-реальний» та «Я-ідеальний» зафіксована за показником *допитливості* у респондентів 1 групі (рівень статистичної значущості сягає $p \leq 0,01$).

Показник *почуття гумору* має значні відмінності між образами «Я-реальний» та «Я-ідеальний», які досягають рівня статистичної значущості ($p \leq 0,05$ за t-критерієм Ст'юдента), у досліджуваних 1 групи. Це означає, що наявний стан почуття гумору оцінюється даними респондентами як значно нижчий порівняно з бажаним. Студенти цієї групи прагнуть розвинути своє почуття гумору, здатність до імпровізації та доброзичливого висміювання людських недоліків, що, в свою чергу, може стимулювати роботу над собою, саморозвиток та самореалізацію.

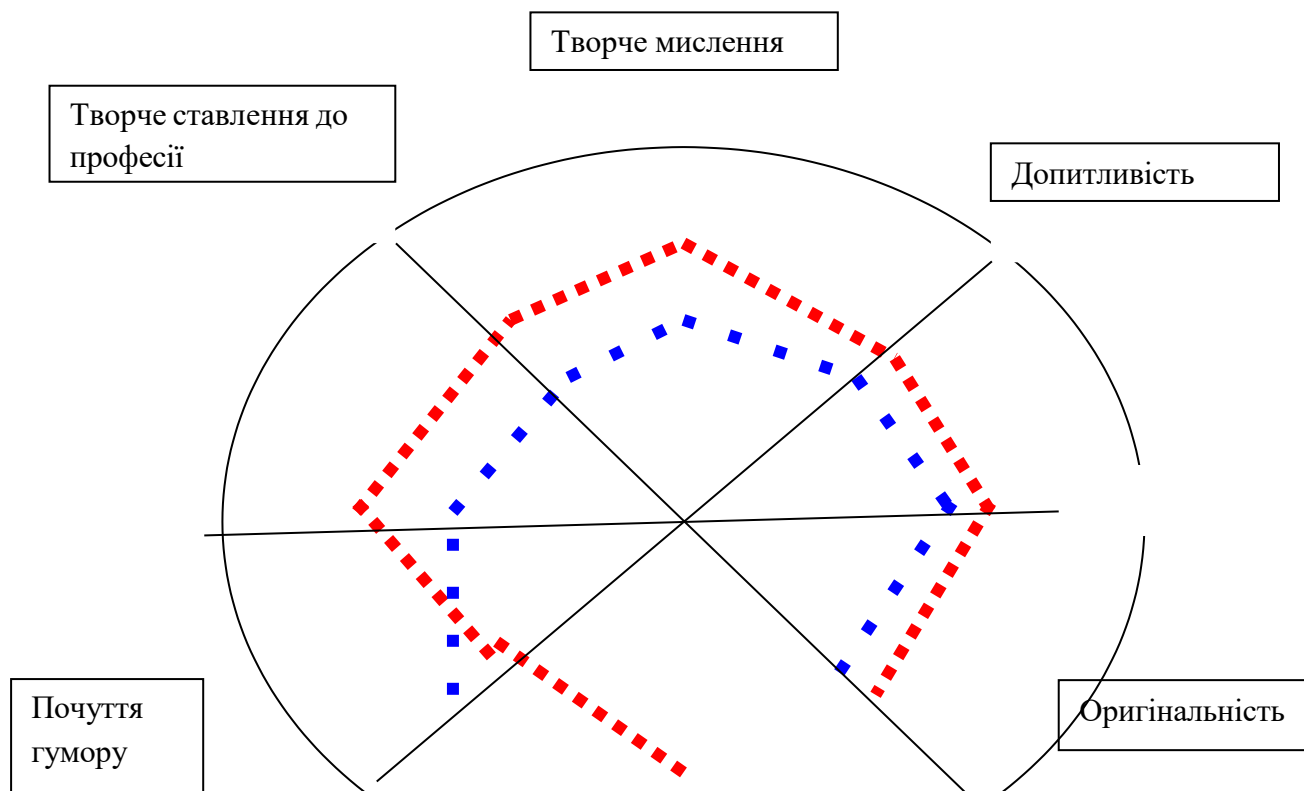
Показники *творчого мислення* мають суттєві розбіжності в усіх трьох групах досліджуваних між образами реального та ідеального «Я» (1 гр. – на рівні $p \leq 0,001$, 2 гр. – на рівні $p \leq 0,01$, 3 гр. – на рівні $p \leq 0,05$ за t-критерієм Ст'юдента). Це свідчить про значну розбіжність між реально існуючим рівнем розвитку творчого мислення та бажаним.

Порівняння даних тесту «Креативність» зі значеннями шкали креативності, отриманими в результаті використання опитувальника особистісної орієнтації, свідчить про те, що спостерігається подібна тенденція: загальні показники креативності 1 і 3 груп, отримані за результатами тесту Н. Вишнякової, мають значущі статистичні відмінності (на рівні $p \leq 0,05$). У групі

технологічно орієнтованих студентів (1 група) інтегральний показник креативності є значно вищим порівняно з діалогічно орієнтованими (3 група).

Порівняння даних тесту за різними складовими загального показника креативності дозволяє зафіксувати подібну тенденцію: емпіричні показники творчого мислення, допитливості, оригінальності, інтуїції, емоційності (емпатії), творчого ставлення до професії є значно вищими у представників 3 групи на відміну від респондентів 1 групи (розбіжності є достовірними на рівні статистичної значущості $p \leq 0,05$). Отже, дані, отримані в результаті використання тесту Н. Вишнякової «Креативність», узгоджуються з показниками креативності, які були зафіксовані під час аналізу результатів тесту на самоактуалізацію. Таким чином, можна зробити висновок про те, що досліджувані, які склали 3 групу (діалогічно орієнтовані студенти), виявили значно вищі креативність та емпатію порівняно з піддослідними, які утворили 1 групу (технологічно орієнтовані студенти).

Для визначення резервів та творчого потенціалу особистості були побудовані два психологічні профілі креативності – для образів «Я-реального» та «Я-ідеального», які були накладені один на інший.

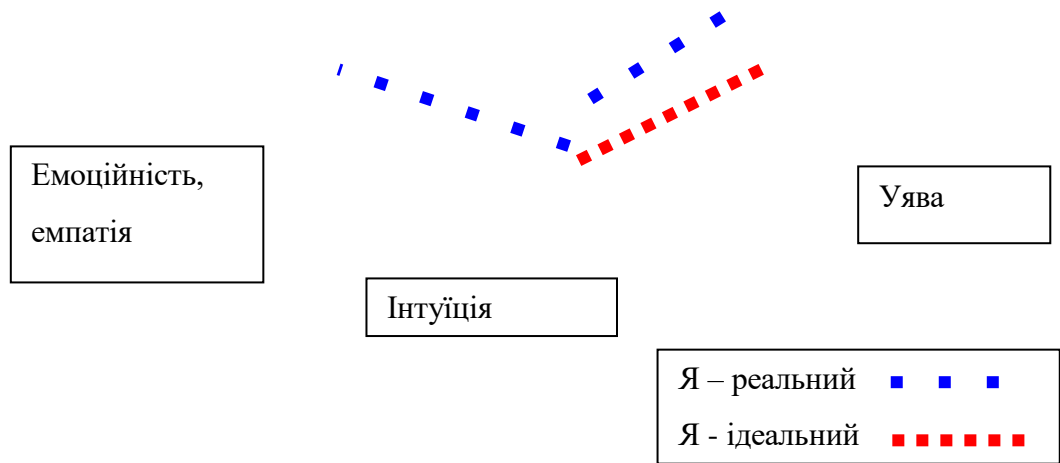

Рис. 2.3. Психологічні профілі креативності

Аналізуючи дані психологічні профілі креативності, варто звернути увагу на співвідношення свідомих (верхня частина кола) та підсвідомих (нижня частина кола) процесів творчої особистості.

Таким чином, характеристики креативності особистості є динамічним утворенням, у якому виокремлюються реальний та ідеальний рівні. Креативність визначає гнучкість людини, її здатність до нестандартного мислення, нешаблонного реагування. Тому креативність є важливою детермінантою успішності ведення психотерапевтичного діалогу, і врахування цього чинника виступає однією з психологічних умов оптимізації підготовки практичного психолога до ведення психотерапевтичного діалогу.

Мовленнєве спілкування психолога є важливою умовою успішного здійснення його професійної діяльності. Тому психолог повинен прагнути найвищого ступеня своєї професійної досконалості – майстра мовленнєвої діяльності.

Важливо підкреслити, що висловлювання необхідно розглядати як складну динамічну структуру. Кожне висловлювання має цілісну будову, яка відрізняється відомим єднанням: саме це смислове єднання, а не механічний збіг за принципом найбільш ймовірної появи слів лежить на підставі породження висловлювання.

З огляду на досліджувану проблему підготовки майбутніх практичних психологів до ведення консультативного діалогу, ми виокремлюємо особливості висловлювання практичного психолога, які дозволяють

диференціювати професійну мовленнєву діяльність від непрофесійної, професійне висловлювання від непрофесійного. У висловлюванні, як відомо, здійснюється взаємодія мовців між собою. Кожне висловлювання внутрішньо діалогічне: воно не лише виражає певну авторську позицію, передає певний зміст, але й завжди відповідає за попередній контекст і попереджує реакцію у відповідь. Діалог є формою словесного вираження актуальної для людини реальності, отже він зумовлює психологічний вплив у ході його здійснення. Проте культура спілкування включає не лише вміння вести діалог із клієнтом, а й орієнтацію на партнера як рівноправного суб'єкта спілкування. Вона передбачає активну взаємодію, повне взаєморозуміння психолога і клієнта, а не примітивне маніпулювання, яке, на жаль, трапляється у практиці.

Діалог є найціннішим інструментом діяльності психолога, а діалогізм – найважливішою його професійною якістю. Провідною рисою діалогічності особистості при цьому стає подолання власних доміант, що забезпечує відкритість духовному світові іншого, спрямованість його «Я» на розуміння «чужої свідомості». Тоді інша людина протягом спілкування кожного разу відкриватиметься як неповторна та емпатійна особистість.

Професійне висловлювання психолога переважно спрямоване на перетворення моделі реальності у свідомості клієнта, на надання можливості людині знайти максимальну кількість варіантів своєї поведінки (див. таблицю 2.3.).

Таблиця 2.3

Мета професійного висловлювання психолога

Мета професійного висловлювання психолога	Кількість респондентів	%
1. Добудовування висловлювань клієнта з метою розширення та збагачення його образу світу	6	10
2. Сприяння особистісному розвитку клієнта	8	13
3. Підтвердження суспільної цінності індивідуальності клієнта	4	7
4. Сприяння віднаходженню клієнтом максимально можливої кількості варіантів своєї поведінки	11	18
5. Перетворення моделі реальності у свідомості клієнта	21	35
6. Осягнення клієнтом власних особливостей, власного внутрішнього світу	10	17

У процесі дослідження також було виявлено, що при побудові професійного висловлювання психолога чи не найголовнішими є інтонаційний та граматичний аспекти, які виражають почуття та неусвідомлені ставлення психолога. Таким чином, важливим вмінням психолога є вміння вибрати правильні слова, мовні конструкції та тон, які забезпечують встановлення та підтримання необхідного контакту з клієнтом.

Результати дослідження дали змогу встановити, що передумовою ефективності професійного висловлювання психолога є відповідність комунікативно-мовленнєвим особливостям – зрозумілості, точності, стислості. Значущість цих характеристик була визначена респондентами відповідно такою мірою: 25%, 20,5%, 18,5%. Порівняно меншу значущість мають такі характеристики професійного висловлювання психолога: ситуативність – 14,5%, красномовність – 11,5%, семантична насиченість – 10%.

Згідно одержаних даних опитування, професійному висловлюванню психолога притаманна така особливість, як звернення до клієнта як до самостійної цінності, оскільки рівноправний діалог потребує від психолога-професіонала вміння надавати клієнтові першість у розмові, терпляче вислуховувати його, намагаючись зрозуміти його проблему і не поспішаючи висловлювати свою думку.

У результаті опитування були виявлені можливі помилки у висловлюваннях психолога, яких слід уникати у професійній діяльності: очевидні і банальні поради, використання термінології, яка рідко вживається у повсякденному спілкуванні, оцінний характер висловлювань, апеляція до власного особистісного досвіду.

Одна з найбільш характерних тенденцій розвитку професійної свідомості психологів – подолання об'єктного ставлення до людини. Доведено, що суб'єкт- суб'єктний підхід, який називають іще особистісно-орієнтованим, феноменологічним, персоналі стичним, є єдино продуктивним при веденні психотерапевтичного діалогу.

З метою психолінгвістичного аналізу недирективних висловлювань в якості об'єкту було відібрано у випадковій послідовності 100 елементів тексту,

записаного в різний час у різних психологів, які працюють у сфері практичної психології. Кожний елемент тексту складався з 300 слів, причому ці елементи представляли різні етапи спільної роботи психолога і клієнта.

Проаналізуємо насамперед результати дослідження власне мовних засобів, які використовуються психологом-консультантом при побудові психотерапевтичного висловлювання.

Вирішальним моментом у забезпеченні психотерапевтичного впливу виступає складний взаємозв'язок між усвідомлюваним, відрефлексованим клієнтом змістом його переживань і відповідністю семантики висловлювання психолога сенсорній організації особистості клієнта. При цьому недирективне психотерапевтичне висловлювання, як правило, не завершене в тому смислі, що воно залишається відкритим для різних варіантів власного завершення. Однак не розпливчастість, а саме імовірнісний характер можливого завершення висловлювання створює ту особливу атмосферу спілкування, в якій людська свідомість, звільнена від механічного соціального детермінізму, у вільному спілкуванні людей шукає свої власні, єдині і неповторні шляхи існування в живому, вічно мінливому світі.

Узагальнений семантичний аналіз висловлювань психолога в ході надання психологічної допомоги був здійснений на основі даних, отриманих за допомогою факторного аналізу.

В результаті факторного аналізу було виокремлено шість значущих факторів, що пояснюють відповідно: 29,4%; 17,6%; 14,7%; 9,6%; 5,8% та 9,6% дисперсії.

Перший фактор (доступність - 29,4%) представлений наступними шкалами:

Осмислений – безглуздий 0,51

Лаконічний – багатослівний 0,74

Елегантний – неохайний – 0,72

Природний – фальшивий – 0,75

Ясний – неясний – 0,73

Цікавий – нецікавий – 0,66

Впорядкований – хаотичний – 0,67

Різноманітний – монотонний – 0,64

Зрозумілий – незрозумілий – 0,96

За смисловим навантаженням шкал, що відображають суб'єктивне сприйняття відповідних характеристик психотерапевтичного тексту, цей фактор містить загальну оцінку висловлювання.

Другий фактор (красномовність - 17,6%) представлений такими змінними:

Кількість речень – 0,93

Середня довжина речень – 0,83

Частка складнопідрядних речень – 0,88

Частка речень з прислівниковими зворотами – 0,79

Предикативне навантаження – 0,62

Виходячи зі змістовного навантаження шкал, охоплених даним фактором, мова йде про суто вербальну характеристику як тексту, так і особистості, яку доцільно позначити як «красномовність». Кількість речень, їх синтаксична складність, предикативне навантаження, що відображає співвідношення між смислом та формою висловлювання, достатньо однорідно характеризують цей частковий фактор.

Третій фактор (семантична насиченість - 14,7%) містить шкали, які стосуються формально-статистичних ознак тексту:

Частка односкладових речень – 0,58

Лексична однорідність – 0,89

Лексична щільність – 0,71

Частка прикметників – 0,78

Цей фактор характеризує семантичну насиченість тексту, що, вочевидь, впливає на емоційність впливу, що досягається виключно лінгвістичними засобами.

Четвертий фактор (особистісна залученість - 9,6) включає такі шкали:

Впорядкований – хаотичний – 0,60

Емоційний – раціональний – 0,91

Складний – простий – 0,59

Частка речень з початковими та вставними словами – 0,83

Частка дієслів – 0,94

Частка займенників – 0,89

Даний фактор можна також позначити як «Емоційна залученість, схвильованість», що, підтверджує відомі результати психолінгвістичних досліджень, які свідчать про переважання в мові дієслів, коли людина знаходиться в стані емоційного збудження, хвилювання, тривоги.

П'ятий фактор (ритмічність 5,8%) представлений лише двома шкалами:
елегантний – неохайний – 0,73

лексична щільність – 0,88

Лексична щільність (відношення до числа службових слів значимих слів тексту) в поєднанні з характеристикою «елегантний–неохайний» якраз і відображає внутрішню стрункість, організованість висловлювань та способи її побудови (за допомогою паралельних чи послідовних синтаксичних конструкцій, сполучників тощо).

Нарешті, шостий фактор (впливовість - 9,6%) представлений шкалами:

Абстрактний – конкретний – 0,61

Енергійний – спокійний – 0,83

Пристрасний – безпристрасний – 0,80

Різноманітний – монотонний – 0,64

Швидкий – повільний – 0,92

Навіюючий – ненавіюючий – 0,80

За змістом шкал цей фактор можна позначити «Впливовість».

Таким чином, виокремлені в результаті аналізу фактори, за допомогою яких описується психотерапевтичне висловлювання, є наступними:

1. Доступність.
2. Красномовність.
3. Семантична насиченість.
4. Особистісна залученість.
5. Ритмічність.
6. Впливовість.

Проінтерпретуємо ці фактори. Перший, головний фактор «Доступність», об'єднує суб'єктивні характеристики сприйняття психотерапевтичного тексту. В ситуації психологічної допомоги, коли людина чекає, можливо, найголовнішого для себе слова, в якому для нього відкриється деяка прихована таємниця, смисл того, що з нею відбувається, надзвичайно важливо, щоб текст був побудований дохідливо, щоб він був ясним, чітким, зрозумілим для сприймання.

Другий з виокремлених факторів, частковий, – «Красномовність», – проявляється в залежності від ситуації, манери, стилю спілкування. Цей фактор наголошує на необхідності для психолога-консультанта оволодіння мистецтвом мовлення, багатими знаннями фольклору у всіх його різновидах – від східної казки до сучасного молодіжного сленгу.

Третій фактор – «Семантична насиченість» – є дуже цікавим з огляду на роль саме мови, мовних засобів, необхідних та суттєвих для побудови особистісно-орієнтованого висловлювання в психотерапії. Змістовне наповнення фактору дозволяє відзначити переважання дескриптивності над нормативністю в психотерапевтичному тексті, самостійне значення синтаксичних та лексико-семантичних особливостей висловлювань психотерапевта, на відміну, наприклад, від висловлювань вчителів.

Четвертий частковий фактор – «Емоційна залученість» – описує умови повноцінного особистісно-орієнтованого спілкування. В цьому спілкуванні надзвичайно важливою є наявність особистісного «Я», важлива виражена суб'єктивність і суб'єктність людини, яка говорить. Іншими словами, мова йде про реалізацію емотивної функції мови на противагу репрезентативної, при якій висловлювання орієнтоване на предмет, а не на учасника говоріння. Емоційна залученість в реальному спілкуванні реалізується всією сукупністю мовних та стилістичних засобів, в тому числі і з використанням художніх засобів: тропів, алегорій, гіпербол тощо.

П'ятий частковий фактор – «Ритмічність» – є дуже суттєвою характеристикою, що стосується психотерапевтичного тексту. Ритмічна структурованість тексту спрямована на поетичну, ірраціональну, емотивно-

релігійну впливовість слова, яка, долаючи дискретність мови, звертається до континууму психічних станів, до глибинного, позамовленнєвого рівня свідомості.

Нарешті, шостий частковий фактор – «Впливовість» – за своєю значущістю посідає останнє місце в психотерапевтичному спілкуванні, на відміну, наприклад, від спілкування педагогічного, виховного. В ситуації психологічної допомоги процес спілкування будується таким чином, щоб відбулося саме співпереживання, а не досягалося директивне маніпулювання людиною. Адже саме в процесі духовного співпереживання, тобто в процесі взаємного залучення до екзистенційних ціннісних смислів людина, її «Я», отримує можливість вільного самовизначення, вільної переоцінки тих чи інших умов, задач, цілей, мотивів, орієнтирів чи проблем свого життя. І в цих процесах саме мова, слово, має самостійну смислову значущість.

Підсумовуючи результати емпіричного дослідження, можна засвідчити.

У діалогічній взаємодії створюються умови для взаєморозкриття, взаєморозвитку та розгортаються процеси саморозвитку та самоаналізу. З'являється орієнтація своєї поведінки вже не на зовнішню оцінку, як при технологічній орієнтації, а на власну самооцінку.

За допомогою опитувальника діалогічної орієнтації психолога Т. Флоренської були визначені орієнтації студентів у процесі психологічного консультування. Опитування показало, що 33% респондентів мають технологічну орієнтацію (1 група), 38% студентів мають гуманістичну орієнтацію (2 група), а 29% респондентів орієнтовані на діалогічну взаємодію (3 група).

Виявлено особливості професійних висловлювань практичного психолога в контексті ведення консультативного діалогу, а саме: красномовність, доступність, емоційна замученість, семантична насиченість та ін. В ідеальному варіанті мова практичного психолога, його висловлювання мають бути вивільнені від непродуктивних мовних конструктів, а продуктивні повинні перебувати в зоні свідомості.

Для визначення резервів та творчого потенціалу особистості

застосовувався були побудовані два психологічні профілі креативності – для образів «Я-реального» та «Я-ідеального». Аналізуючи психологічні профілі креативності, звертали увагу на співвідношення свідомих (верхня частина кола) та підсвідомих (нижня частина кола) процесів творчої діяльності досліджуваних.

Порівняння даних тесту за різними складовими загального показника креативності дозволило зафіксувати, що емпіричні показники творчого мислення, допитливості, оригінальності, інтуїції, емоційності (емпатії), творчого ставлення до професії є значно вищими у представників 3 групи на відміну від респондентів 1 групи. Таким чином, можна зробити висновок про те, що досліджувані, які склали 3 групу (діалогічно орієнтовані студенти), виявили значно вищі креативність та емпатію порівняно з досліджуваними, які утворили 1 групу (технологічно орієнтовані студенти).

Виявлено низькі показники сформованості функціональних компонентів, а саме Я-компетентності (розуміння себе як учасника діалогу), відповідно серед переважаючого стилю міжособистісних взаємин у більшості майбутніх психологів переважає співвідношення «залежний-домінуючий», «покірно-соромливий», при цьому «співпрацюючий-конвенційний» тип має нижчі показники, що не сприяє успішній професійній взаємодії.

Аналіз результатів емпіричного дослідження, дає змогу констатувати, що в умовах навчання показники структурно-функціональних компонентів діалогічної компетентності вказують на недостатній рівень їх сформованості. Тому виникає необхідність побудови психотренінгової програми формування діалогічної компетентності майбутніх психологів, яка орієнтована на внутрішні чинники, які здійснюють відповідний вплив на формування діалогічної компетентності та її структурних компонентів.

РОЗДІЛ 3

ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНЦІЙ ДІАЛОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ З КЛІЄНТАМИ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА

3.1. Обґрунтування змісту, методів та прийомів тренінгу

Серед відомих у сучасній практичній психології тренінгових парадигм професійно орієнтований тренінг є одним з видів тренінгу, який описують як специфічне навчання в групі з використанням фасилітативних ефектів групової роботи і вплив на розвиток професійної свідомості у напрямі її формування з проектними (модельними) характеристиками [43; 50].

Консультативну діалогічну взаємодію можна визначити метафорою К. Роджерса: клієнт і я – одне ціле. У консультативній бесіді психолог одночасно є і спостерігачем, і безпосереднім учасником життя клієнта. Подвійна роль вимагає від психолога великої майстерності прийняття реальності іншої людини, її почуттів, уявлень, думок і світу загалом з погляду партнера зі взаємодії.

Діалогічна взаємодія консультанта з клієнтом можлива з огляду на відкритість консультанта, глибину його стосунків з іншими людьми. Діалог стає можливим лише з вільною особистістю, яка перебуває поза об'єктними стосунками. У процесі бесіди консультант повинен знаходити можливість розповісти клієнтові про себе й про свої розв'язані проблеми (техніка «саморозкриття»).

Безумовне прийняття клієнта. У контактах з клієнтом консультант має відкинути увесь негативний зміст людських взаємин. Не можна вступати в міжособистісні стосунки з клієнтом у ролі судді й/або переносити на нього нагромаджені негативні переживання (контр-перенесення). Це форми прямого, відкритого втручання в автономність іншої людини; це – напад, який потребує як реакції захисту. Клієнти не здатні до такого захисту, бо живуть у ворожому

їм світі, відчуваючи при цьому дискомфорт.

Екзистенційна свобода. Діалогічний рівень спілкування передбачає добровільне входження в нього й добровільне його уникнення, що є результатом певного морального вибору людини, в якому вона вільна й автономна. Важлива не стільки конкретна форма прояву самовизначення клієнта тут і тепер, значення використаних слів, скільки загальний вектор його свободи в ситуації консультивання – діалогічна інтенція.

Спонтанність. Як відомо, терапевтичний контакт передбачає взаємний психологічний вплив. Тому всіляка штучність поведінки консультанта одразу ж схоплюється клієнтом і може посилити страх у останнього. Тому лише за допомогою відкритої спонтанності й природної експресії можна отримати від іншої людини відповідну емоційну реакцію.

Досягти терапевтичного ефекту консультивання можна за умови правильного ведення консультативної бесіди та налагодження оптимального рівня взаєморозуміння з клієнтом. Професійний психолог має набути діалогічних компетенцій та відпрацювати основні навички консультативного процесу.

Проаналізувавши методологічні основи побудови тренінгових програм, спрямованих на розвиток професійної компетентності [17; 43; 50], а також зважаючи на психолого-педагогічні аспекти організації процесу формування у студентів діалогічної готовності до розв'язання професійних завдань, нами був розроблений тренінг діалогічних умінь консультивання для майбутніх практичних психологів. Програма розрахована на тридцять академічних годин і складається з 10 тренінгових занять.

Структура тренінгу діалогічних умінь консультивання для майбутніх практичних психологів :

Заняття 1. «Як стати ефективним консультантом?»

Заняття 2. «Самооцінка діалогічних навичок консультивання».

Заняття 3. «Консультативне завдання: що робити?»

Заняття 4. «Розуміння в діалозі».

Заняття 5. «Рефлексія як важлива умова консультивання».

Заняття 6. «Розвиток особистісної креативності».

Заняття 7. «Творче розв'язання консультативних завдань».

Заняття 8. «Рефлексивне розв'язання консультативних завдань».

Заняття 9. «Метафора в психологічному консультуванні».

Заняття 10. «Розв'язання консультативних завдань у різних психотерапевтичних парадигмах».

3.2. Психотренінгові техніки та вправи

Заняття 1. Як стати ефективним консультантом.

Мета:

- 1) актуалізація потреб учасників в особистісному і професійному саморозвитку;
- 2) визначення способів конструктивного професійного розвитку практичного психолога;
- 3) створення мотивації роботи шляхом демонстрації учасникам переваги групових форм розв'язання консультативних завдань.

Структура заняття.

1. Вступ ведучого. Вироблення правил роботи групи.
2. Вправа на знайомство «Формула моєї особистості».
3. Проведення діагностики діалогічної готовності учасників до розв'язання консультативних завдань.
4. Вправа «Формування команди».
5. Інформування про структуру тренінгу діалогічних умінь консультування.
6. Асоціативний ряд «Консультування».
7. Групове інтерв'ю. З'ясування значення поняття «психологічне консультування».

Заняття 2. «Самооцінка діалогічних навичок консультування».

1. Полілог «Успішний консультант – хто він?»
2. Інформування «Інтелектуальна готовність практичних психологів до професійної діяльності».
3. Проективна методика – психомалюнок «Я–реальний психолог- консультант –

Я-ідеальний психолог-консультант».

4. Рефлексивна практика: вправа «Щоденник учасника».

Зміст заняття

Правила роботи групи

Ця процедура є традиційною для тренінгів будь-якого призначення і не вимагає додаткових коментарів. Після невеликого вступу ведучого про форму майбутніх занять учасникам пропонується виробити правила роботи групи.

«Навчання можливе!» Активність: експериментування з власним мисленням, «якщо знаєш – розкажи!»

Вирішувати групою! На кожному занятті обов'язково отримати результат. Не зупинятися на досягнутому.

Вправа «Формула моєї особистості»

Мета: 1) забезпечити включеність учасників у тренінговий процес;

2) створити креативне середовище для учасників.

Учасникам, які сидять у колі, пропонується інструкція: «Математики схильні описувати все, що відбувається у світі, всі явища і навіть предмети, за допомогою формул. Вам потрібно зараз під час нашого знайомства перетілитися в математиків і, представляючись, запропонувати формулу, яка достатньо точно описує Вашу особистість».

Діагностичне дослідження діалогічної готовності учасників до розв'язання консультативних завдань.

Вправа «Формування команди»

Мета: 1) визначити ефективні групові форми співтворчості при розв'язанні логічних завдань, розвиток діалогічних форм мислення учасників;

2) показати вплив рольової структури команди на продуктивність розумової діяльності.

Ресурсне забезпечення: 4 конверти із завданнями-головоломками; інструкція для команди (4 екземпляри); інструкція для спостерігачів (4 екземпляри).

Формуються 4 команди по 4 особи в кожній. Командам видаються конверти із завданням, а також інструкція для групи. Командам надаються

номери 1, 2, 3, 4. З кожної команди вибирається гравець, що виконує функцію спостерігача. Його дії визначає інструкція для спостерігача. В інструкції ведучий пояснює, що завдання не вважатиметься виконаним доти, доки всі команди не зберуть частини головоломок, яких бракує, і не розв'яжуть їх.

Інструкція для групи. Необхідно виконати завдання, яке полягає в реконструкції сюжету історії. Щоб виконати завдання, необхідно здійснити наступне: 1) зібрати всі частини та реконструювати історію, 2) правильно розв'язати завдання.

Щоб зібрати частини історії, яких бракує, необхідно проводити переговори з іншими командами, дотримуючись наступних правил:

1. Лише один член команди може її покинути за одиницю часу.
2. Тільки один член команди може вести переговори з будь-якою командою в одиницю часу.
3. Кожний член команди повинен мати можливість принаймні один раз провести переговори з іншою командою.
4. Під час переговорів можна обмінювати не більше двох карток з частинами історії.

Вправа «Асоціативний ряд»

Мета: 1) сприяти актуалізації наявних знань щодо процесу психологічного консультування;

2) розвивати варіативність мислення учасників.

Методика проведення. На фліп-чарті або на дошці записується слово «консультування». Група повинна придумати задану букву не менш як 5 визначень або понять, що стосуються процесу консультування.

Коментарі для ведучого. Вправа передує проведенню групового інтерв'ю на задану тему, що дає можливість учасникам тренінгу розширити семантичне поле значень досліджуваного поняття, побудувати єдиний смисловий простір.

Заняття 3. «Консультативне завдання: що робити?»

Мета: 1) вивчення уявлень учасників групи про специфіку психологічного консультування;

2) розвиток в учасників умінь активного слухання і взаємодії з іншими;

3) розвиток здатності до аналізу поставленого завдання, вміння відокремлювати важливе від другорядного, формулювати проблеми.

Методика проведення. Вправа проводиться у формі групового інтерв'ю. Після ознайомлення з правилами проведення групового інтерв'ю учасники групи отримують запитання для обговорення:

- 1) Сфери застосування консультування.
- 2) Предмет консультування.
- 3) Основні підходи до проведення психологічного консультування.
- 4) Оцінка ефективності консультування.

Наприкінці обговорення керівник узагальнює отримані у спільному обговоренні результати. У разі потреби до процесу узагальнення підключається ведучий групи.

Коментарі для ведучого: правила проведення групового інтерв'ю:

Перший етап інтерв'ю має виключно фактичний і об'єктивний характер.

Учасники утримуються від критики зібраних фактів.

Другий етап має оцінний характер. Учасники мають можливість говорити все, що вони думають про зібрані дані. Обраний керівник «зборів» в цей час реєструє висловлювані думки.

1. *Вправа «Успішний психолог-консультант».*

Мета: 1) розвиток вміння обґрунтовано ставити завдання і вирішувати його в межах проблеми;

2) осмислення і трансформація знань учасників про професійну діяльність практичних психологів;

3) розвиток творчого потенціалу учасників.

Методика проведення. Групі пропонується продовжити речення «Для мене успішний консультант – це...» і навести якості, які, на думку учасників, роблять психолога-консультанта успішним. Вправа проводиться у формі полілогу.

Коментарі для ведучого. У результаті даної процедури група класифікує професійно значущі якості психолога-консультанта, виокремлюючи

особистісні, інтелектуальні і мотиваційно-сміслові аспекти психологічної готовності до професійної діяльності.

Проективна методика – психомалюнок «Я-реальний психолог-консультант – Я-ідеальний психолог-консультант».

Мета: визначити особливості професійного самоусвідомлення учасників.
Ресурсне забезпечення: папір, фломастери.

Методика проведення. Дана вправа є модифікацією проективної методики «Я-реальний – Я-ідеальний». Учасникам пропонується намалювати два малюнки: «Я-реальний психолог-консультант» – «Я-ідеальний психолог-консультант». Після завершення роботи ведучий збирає малюнки учасників і пропонує групі провести спільний аналіз малюнків.

Орієнтовні точки аналізу:

- відмова чи формальне виконання інструкції.
- тип малюнка (абстракція, метафора, конкретний сюжет, наявність конкретного персонажа).
- загальне враження від малюнка (оцінка професійної ідентифікації).
- особливості уявлення про майбутнє (планування професійної кар'єри або «неясне» майбутнє).
- позиція персонажа малюнка (дієва або пасивна)

Рефлексивна практика.

Обов'язковими процедурами кожного заняття є рефлексивної практики, що дозволяють не тільки вивчити себе, але й проаналізувати власні професійні навички консультування, стиль роботи, цілі.

Вправа «Щоденник учасника».

Мета: розвиток здатності учасників до професійної рефлексії. Ресурсне забезпечення: робочий зошит учасника.

Методика проведення. Наприкінці заняття членам групи пропонується зробити записи в робочому зошиті учасника, що включають наступні пункти:

- 1) що цінного для себе я виявив у ході заняття? 2) що було найбільш складним для мене? чи можна це якось виправити? 3) які методи викладання і

навчання були сьогодні використані? 4) роздуми з приводу власного внеску; 5) інші думки...

«Домашнє завдання»

Як індивідуальне завдання учасникам пропонується проаналізувати психологічну літературу з проблеми професійного розвитку психологів.

Заняття 4. Самооцінка діалогічних умінь консультування

Мета: 1) виявлення індивідуального стилю учасників;

2) визначення індивідуального «меню можливостей» психолога-консультанта;

3) визначення основних підходів до розв'язання консультативних завдань.

Структура заняття.

1. Вступ ведучого про цілі майбутнього заняття. Вправа «Хочу про тебе дізнатися».

2. Вправа «Арт-банка».

3. Обговорення результатів, отриманих за допомогою діагностичного комплексу тестових завдань.

4. Вправа «Злови руку».

5. Вправа «Розв'язуємо консультативні завдання».

6. Карусель. «У чому твоя проблема?»

7. Рефлексивна практика.

8. «Графік моєї успішності». «Щоденник учасника». «Домашнє завдання».

Заняття 5. «Розуміння в діалозі».

1. Вправа на знайомство «Хочу про тебе дізнатися»

Мета: 1) продемонструвати учасникам переваги кооперативної стратегії міжособистісної взаємодії при розв'язанні розумових завдань;

2) сприяти створенню творчої атмосфери;

3) активізувати інтелектуальні здібності учасників.

Ресурсне забезпечення: анкета для знайомства, розрізані на дві частини картки «Ідеї для пар», лист із запитаннями «Відомі факти».

Мета цієї зустрічі – дізнатися один про одного. Використовуйте анкету тільки як орієнтир, ставте будь-які питання, що цікавлять вас.

1. Де Ви народилися? Де виростили?
2. Ким Ви працюєте? Що Вам більше всього подобається у вашій роботі? Що б Ви хотіли змінити у вашій роботі?
3. Ви одружені? У Вас є діти?
4. Як Ви любите проводити вільний час? Відпочивати?
5. Де Ви провели останній відпочинок? Куди Ви збираєтеся цього року?
6. Якби Ви поміняли професію, ким би Ви стали?

«Ідеї для пар».

Ми пропонували нашим учасникам наступні псевдоніми: 1. Сіль і Перець. 2. Шинка і Яєчня. 3. Моцарт і Сальєрі. 4. Фройд і Юнг. 5. Антоній і Клеопатра. 6. Джин і тонік. 7. Інь і Янь.

Методика проведення. Учасники об'єднуються у пари. Спосіб розподілу групи на пари наступний: кожний учасник одержує частину листівки, на зворотному боці якої написано ім'я – псевдонім. Необхідно знайти свого партнера і, використовуючи анкету «Хочу про тебе дізнатися», познайомитися. Через 5 хвилин роботи у парах всі учасники представляють своїх партнерів групі. Наступним етапом є робота над запитаннями «Відомі факти». Цей етап роботи також триває 5 хвилин.

Одним із варіантів проведення останнього етапу даної вправи є організація змагання. В цьому випадку ведучий дає додаткову інструкцію. Наприкінці вправи ведучий наводить правильні відповіді на завдання «Відомі факти» і підводить підсумки.

Коментарі для ведучого. Обговорення результатів гри не повинне зводитися до оцінки кількості правильно виконаних завдань. Дана вправа дає матеріал для обговорення таких діалогічних умінь учасників, як здатність ідентифікувати себе з іншою людиною, вміння спільно розв'язувати поставлені завдання в умовах дефіциту часу, усвідомлене володіння стратегіями пошуку рішення.

Вправа «Злови руку».

Мета: 1) сприяти тіснішій кооперації учасників;

2) активізувати працездатність.

Методика проведення. Учасникам пропонується об'єднатися у пари і стати один напроти іншого. Перший гравець виконує роль «ловця». Він розставляє руки і тримає їх на рівні стегон, на відстані близько 25 см одна від одної таким чином, що вони утворюють відкриту пастку. Завдання іншого – провести свою руку між руками партнера, намагаючись не потрапити до цієї пастки, яка в будь-який момент може закритися. Якщо «ловець» зловить руку партнера; то учасники міняються ролями.

Вправа «Розв'язуємо консультативні завдання».

Мета: 1) визначити основні підходи до розв'язання консультативних завдань;

2) визначити рівень діалогічних умінь учасників. Ресурсне забезпечення: кейси для мікрогруп.

Зміст кейсів для учасників

1. Консультативні завдання (складені на матеріалі особистісної проблематики).
2. Коментарі до розв'язання даного завдання.

Методика проведення. Учасники об'єднуються у мікрогрупи для спільного обговорення і розв'язання консультативного завдання. Необхідно проаналізувати запропоноване у кейсі вирішення завдання і виокремити основні способи його розв'язання. У загальному колі учасники обговорюють отримані результати і визначають загальні етапи розв'язання консультативних завдань.

Коментарі для ведучого. У нашій групі учасники запропонували наступний алгоритм вирішення консультативних завдань.

1. У чому проблема клієнта? Визначення психологічного запиту.
2. Формулювання консультативної гіпотези № 1.
3. Збір додаткової інформації для підтвердження консультативної гіпотези.
4. Формулювання консультативного завдання № 2.
5. Підбір способів розв'язання даного завдання.
6. Оцінка знайденого рішення.

Карусель «У чому твоя проблема?».

Мета: 1) розвиток діалогічного мислення учасників як необхідної умови консультування;

2) розвиток професійної рефлексії.

Методика проведення була докладно представлена при аналізі методичних прийомів тренінгу в 3.1. Зазначимо лише, що учасники відповідно до того кола, у якому вони знаходяться, виконують дві ролі - «Клієнт на прийомі у психолога» і «Психолог-консультант». Ті, хто виконує останню роль, мають завдання з'ясувати проблему «клієнта» і допомогти йому визначити способи подолання складнощів. На кожний діалог відводиться 2-3 хвилини. Потім за сигналом ведучого всі учасники, що стоять в зовнішньому крузі, роблять один-два кроки праворуч і ведуть діалог з новим партнером. Після того, як «клієнтам» будуть надані консультації всіх «психологів», учасники міняються ролями. Наприкінці вправи проводиться процедура групової рефлексії.

Рефлексивний практикум.

Вправа «Графік моєї успішності».

Мета:1) графічно зобразити динаміку індивідуальної успішності у розв'язанні консультативних задач;

2) на підставі графіка успішності спланувати завдання становлення психолога-консультанта.

Ресурсне забезпечення: копії з «Графіком успішності у вирішенні консультативних завдань» для кожного учасника.

Методика проведення. Ведучий разом з групою визначає критерії успішності розв'язання консультативних завдань.

Графік успішності будується по двох осях - часу і успіху. Вісь часу повинна бути поділена на певні часові періоди. Це може бути відрізок часу, порівняний з тривалістю тренінгу діалогічних навичок консультування, а може відображати більш тривалий період професійного становлення. Час може вимірюватися днями, місяцями, кварталами тощо. Вісь успіху віддзеркалює індивідуальне сприйняття власної успішності. Відмітка «0» свідчить про відсутність успіху, відмітка «10» показує 100-відсоткове досягнення успіху.

Готові графіки можна розмістити для загального огляду. У спільному обговоренні окреслюється план подальшого розвитку необхідних діалогічних умінь консультування кожного учасника.

Коментарі для ведучого. Критерії успішності можуть бути запропоновані тренером, а можуть бути вироблені учасниками групи методом мозкового штурму. Для оцінки рівня успішності учасників у розв'язанні консультативних завдань у нашій групі була використана така система:

1-й рівень – варіанти розв'язання консультативного завдання відсутні, описана ситуація містить стратегію інтерпретування, основану на життєвому досвіді;

2-й рівень – варіанти розв'язання консультативного завдання відсутні, але правильно формулюється проблемна ситуація, висуваються консультативні гіпотези, демонструється вміння відокремити «кваліфіковане» розв'язання від «некваліфікованого», заснованого на життєвому досвіді;

3-й рівень – здатність запропонувати кілька варіантів вирішення консультативного завдання;

4-й рівень – у процесі пошуку розв'язання консультативного завдання застосовуються різноманітні евристичні прийоми;

5-й рівень – знаходження нового, оригінального розв'язання поставленого завдання.

Вправа «Щоденник учасника». Вправа проводиться за методикою, наведеною в описі першого заняття.

1. «Домашнє завдання».

Кожному учасникові пропонується знайти кілька технічних прийомів для розв'язання консультативного завдання. Як завдання пропонується розглянути реальний консультативний випадок, психологічний запит друзів, знайомих, родичів.

Заняття 5. «Рефлексія як важлива умова консультування».

Мета: 1) Поглибити професійні знання учасників з теорії розв'язання завдань і навчити використовувати їх у практиці консультування.

2) Ознайомити учасників тренінгу з евристичними засобами розв'язання

проблемних ситуацій.

3) Вивчити спеціальні евристичні прийоми розв'язання консультативних задач.

Структура заняття.

1. Вступ ведучого.
2. Розігриваюча вправа «Комплімент на руці».
3. Обговорення домашнього завдання «Бібліотека евристичних прийомів консультування».
4. Вправа «Модель вирішення консультативних завдань»
5. Інформування «Теоретичні основи розв'язання консультативних завдань».
6. Вправа «Стонога».
7. Вправа «Випадок з машиною».
8. Мозковий штурм «Як ефективно навчити евристичним прийомам розв'язання проблемних ситуацій?»
9. Організаційно-діяльнісна гра «Як зробити бізнес?»
10. Рефлексивний практикум.
11. Домашнє завдання.

Зміст заняття.

1. *Вступне слово: формулювання цілей заняття, обговорення очікувань учасників.*

2. *Вправа» Комплімент на руці».*

Мета: 1) активізація працездатності учасників;

2) розвиток здатності до діалогічного спілкування.

Методика проведення. Учасники об'єднуються у пари. Для виконання вправи гравці розподіляють ролі. Перший гравець – «сліпий», він закриває очі і протягує руку долонею догори. Його партнер – «зрячий» – повинен писати на цій руці окремі друковані букви. Завдання «сліпого» гравця – розшифрувати текст, написаний на руці. Після пробних серій необхідно написати на руці маленький комплімент, а потім помінятися ролями.

Аналіз домашнього завдання.

Коментарі для ведучого. Узагальнюючи результати пошуку спеціальних

прийомів розв'язання консультативних завдань, можна запропонувати учасникам створити бібліотеку спеціальних та евристичних прийомів консультування.

Вправа «Модель розв'язання консультативних завдань».

Заняття 6. «Розвиток особистісної креативності».

Мета: 1) визначити евристичну програму розв'язання консультативних завдань;

2) розробити узагальнену модель вирішення консультативних завдань.

Ресурсне забезпечення: кейси для учасників. Зміст кейсів для учасників.

1. Консультативне завдання.
2. Коментарі до розв'язання завдань.
3. Теоретичні матеріали щодо процесу психологічного консультування (підручники з психологічного консультування, журнальні статті).

Методика проведення.

1. Кожному учасникові пропонується розв'язати консультативне завдання.
2. На другому етапі необхідно порівняти власний варіант розв'язання завдання із запропонованим, назвати основні етапи розв'язання і оцінити рівень своєї успішності згідно з розробленою на попередньому занятті системою оцінки.
3. Далі учасники об'єднуються у малі групи, де спільно обговорюють отримані результати. Необхідно розробити модель розв'язання консультативних завдань, і запропонувати її графічне зображення
4. На останньому етапі вся група обговорює запропоновані схеми вирішення.
5. Обирається найповніша і найзмістовніша модель розв'язання консультативних завдань.

Коментарі для ведучого. Завдання на визначення загальних принципів розв'язання консультативних завдань має евристичний характер, тому важливо спрямувати учасників на отримання інтелектуального продукту, а не на «правильність» виконання поставленого завдання.

2. *Організаційно-діяльнісна гра «Як започаткувати бізнес».*

Мета: 1) відпрацювання уміння ефективно аналізувати проблемну

ситуацію і грамотно вибудувати план дій;

2) розвиток діалогічного мислення.

Інструкція для учасників:

1) Продумайте, яким бізнесом ви займатиметеся.

2) Використовуючи бланк для оцінки варіантів проблем розробіть стратегічний план розвитку вашого бізнесу.

3) Підготуйтеся до презентації вашої кампанії на Раді директорів.

4) Здійсніть ділові контакти з іншими «бізнесменами» з метою укладення угод. Підрахуйте одержаний вами капітал. Переможцем стає той, хто має максимальну кількість купюр.

Методика проведення. Інструкція. «Ми зібралися тут для того, щоб створити власний бізнес. Як зробити капітал? Відповідь на це запитання дуже проста – потрібно бути діловою людиною. Ділова людина може вкласти свій капітал з користю для справи так, щоб одержати прибуток. Давайте пограємо в таку гру. Подивимося, хто з гравців зможе стати найбільш успішним бізнесменом. Зараз вам потрібно буде зробити собі умовні гроші в різних купюрах. Якщо у вас є цінні папери, теж намалюйте їх. Початковий капітал дорівнює 300 гривень».

Запитання для обговорення:

- Як здійснювався вибір індивідуальної діяльності? Це було спонтанне рішення чи були використані прийоми стратегічного планування власної діяльності?

- Як здійснювався аналіз «комерційного» середовища? Які прийоми при цьому були використані?

- Яку із заявлених бізнес-стратегій можна вважати найбільш ефективною?

- Які діалогічні вміння були продемонстровані найуспішнішим «бізнесменом»?

Коментарі для ведучого. Дана гра ілюструє типові стратегії учасників у розв'язанні проблемної ситуації. У разі коли гравці наважуються об'єднати свої капітали, кількість «кампаній», що «зливаються», повинна бути не менше чотирьох. Під час обговорення учасники можуть зазнавати певних труднощів щодо перенесення наявних знань з вирішення певних проблемних ситуації на завдання, складені на іншому матеріалі. Для інтериоризації загальних принципів

розв'язання нестандартних завдань можна запропонувати учасникам письмово відповісти на наступні запитання: 1) Які етапи у розв'язанні поставленого завдання проходила ваша команда? 2) Які способи вирішення даної ситуації можна вважати найбільш ефективними? 3) Як би ви розв'язували дану задачу інакше?

Рефлексивний практикум. «Графік успішності». «Щоденник учасника». «Домашнє завдання».

Всім учасникам пропонується проаналізувати науково-методичну літературу з метою збагачення індивідуального «меню» психолога-консультанта евристичними засобами.

Заняття 7: «Діалогічне розв'язання консультативних завдань».

Мета: 1) Сприяти формуванню і розвитку професійно значущих якостей психолога-консультанта, зокрема діалогічного мислення.

2) Ознайомити учасників з евристичними прийомами з'ясування проблем в умовах психологічного консультування.

Структура заняття:

1. Вступне слово ведучого.
2. Письмове опитування учасників з тематики тренінгу діалогічних умінь консультування.
3. Інформування «Розуміння і діалогічність як компоненти готовності до розв'язання консультативних завдань»
4. Рольова гра «На прийомі у психолога-консультанта».
5. Вправа «З'ясування проблем».
6. Вправа «Діалог з казковим героєм».
7. Рефлексивна практика.
8. Домашнє завдання. Зміст заняття.

Вступ ведучого про цілі заняття.

1. *Письмове опитування з тематики тренінгу діалогічних умінь консультування.*

Мета: перевірка і закріплення отриманих знань з тематики тренінгу.

Інформування «Розуміння і діалогічність як компоненти готовності до

розв'язання консультативних завдань».

Рольова гра «На прийомі у психолога-консультанта».

Мета: 1) розвиток уміння будувати консультативний діалог;

2) формування базових діалогічних умінь консультування.

Ресурсне забезпечення: консультативні завдання педагогічної проблематики і коментарі до їх розв'язання.

Методика проведення. З групи вибираються два учасники – «психолог-консультант» і «клієнт». Вони ознайомлюються з основним змістом ситуації, подумки входять у ролі і починають розігрувати ситуацію консультативної взаємодії. При цьому «психолог» прагне сформулювати консультативне завдання, використовуючи евристичні прийоми прояснення проблеми клієнта, а «клієнт» імпровізує згідно з описаним у ситуації «портретом» і власним уявленням про зображуваного персонажа. Після закінчення консультативної взаємодії «психолог» аналізує власні професійні дії. До обговорення приєднується вся група.

Коментарі для ведучого. Запропонована рольова гра дозволяє наочно відтворити ролі консультанта і клієнта, а також потренуватися в умінні з'ясування проблеми клієнта, формулюванні консультативної гіпотези і постановці консультативного завдання. Вправа дає повчальний матеріал, помилки легко диференціюються групою і викликають жваві коментарі. Динамічність і «реальність» того, що відбувається, його «прозорі» результати мають також великий мотивуючий ефект. У підсумковому обговоренні знайдених способів розв'язання консультативного завдання ми дотримувалися такої послідовності:

- адекватне розуміння проблеми клієнта;
- продукування можливих консультативних гіпотез і визначення найбільш актуальної для даного випадку гіпотези;
- постановка консультативного завдання;
- підбір спеціальних засобів розв'язання завдання;
- оцінка правильності знайденого розв'язання;
- пошук альтернатив: «Як це можна зробити по-іншому?»

Вправа «З'ясування проблем».

Мета: 1) відпрацювання умінь і навичок з'ясування проблем і розвиток уміння визначати консультативне завдання;

2) розвиток діалогічного мислення учасників.

Ресурсне забезпечення: евристичні прийоми з'ясування психологічної проблеми клієнта.

Методика проведення. Після ознайомлення з евристичними прийомами з'ясування проблеми клієнта група утворює «карусель». Проведення вправи аналогічне вправі «У чому твоя проблема?». Учасникам, які виконують роль «Клієнта», необхідно сформулювати свою проблему: «Моя проблема полягає в тому, що...». Учасники, що грають роль «Консультанта», використовуючи евристичні прийоми з'ясування проблеми, спільно з «клієнтом» формулюють психологічний запит і визначають консультаційне завдання. Тривалість виконання вправи – 30 хвилин. Після того, як учасники програють обидві ролі, в загальному колі відбувається обговорення отриманих результатів.

Коментарі для ведучого. У групах з невисоким рівнем довіри, відвертості в інструкції до вправи ведучий підкреслює, що учасник може винести на обговорення будь-яку подію або випадок як з особистого досвіду, так і з досвіду інших людей. На етапі групової рефлексії слід обговорити наступні питання: труднощі, що виникають в ході консультативного діалогу, стиль консультативної взаємодії, вплив професійної «Я-концепції» на формулювання консультативної гіпотези, уміння цілеспрямовано структурувати консультативний процес.

4. Вправа «Діалог з казковими героями».

Заняття 8. «Способи розв'язання консультативних завдань».

Мета: 1) розвиток в учасників тренінгу здатності до діалогічного розуміння іншої людини;

1) актуалізація інтересу до аналізу цілісного життєвого шляху;

2) розвиток рефлексивного потенціалу учасників.

Методика проведення.

1. Кожному учасникові пропонується вибрати для себе найбільш

близького з групи партнера і в парі з ним визначити казкового персонажа або літературного героя, який якнайповніше відображає індивідуальність кожного. Ім'я цього персонажа записується на окремій картці і здається ведучому. Таким чином, інформація про вибраних казкових героїв, що відображають особистість учасників, залишається таємною для всіх. Далі ім'я казкового героя у випадковому порядку одержує кожний учасник гри і прикріплює картку з його ім'ям на груди замість свого власного імені.

2. У загальному колі здійснюється ретельний аналіз кожного казкового або літературного персонажа: особливостей його характеру, взаємин з навколишніми, його мрій, цілей і цінностей, особливостей життєвого шляху, основних життєвих стратегій. Завдання цього етапу створити максимально широке смислове поле обговорення різних, у тому числі і суперечливих аспектів життя казкових героїв. Господар візитки з ім'ям казкового героя дає оцінку свого персонажа.

Коментарі для ведучого. Вправа є першим етапом пролонгованої методики «Проектування життєвого і професійного шляху». В її основі лежить прийом культурних аналогів, що дозволяє моделювати атмосферу співтворчості учасників і актуалізувати їх рефлексивні і творчі здібності. Робота з казковими і літературними героями дозволяє створити «нібито» не надто значущу для учасників тренінгу ситуацію, що допомагає їм відчужено обговорювати найважливіші екзистенційні основи власного життя – запитання, пов'язані з сенсом життя, професійним самовизначенням, життєвою позицією, з можливістю досягнення успіху і щастя.

Основне призначення вправи «Діалог з казковим героєм» – це проникнення в унікальний світ іншої людини за допомогою діалогічного розуміння партнера. У процесі роботи з казковими героями учасники мають можливість проаналізувати індивідуальність персонажів, визначити їх життєві стратегії; психологічні ресурси, що можуть бути використані для вирішення проблем. Опосередковане використання культурних аналогів дозволяє досягти одночасно кількох ефектів: по-перше, уникнути опору учасників при обговоренні конкретних життєвих планів, особистої міфологеми; по-друге,

сприяти розвитку соціальної рефлексії учасників під час групового обговорення вибраного персонажа; і, нарешті, по-третє, – розширити уявлення про себе через створення групової проєкції розуміння казкового або літературного персонажа.

В ході групового аналізу амплуа казкових героїв учасники стикаються з різними, інколи протилежними трактуваннями їх долі, з розмаїттям їх життєвих позицій і можливостей самореалізації. Все це збагачує уявлення учасників про різні моделі особистісного розвитку і професійного самовизначення, розвиває їх рефлексивний потенціал. На даному занятті учасниками були запропоновані наступні казкові герої: Мудра Сова, Русалонька, Колобок, Спляча Красуня. Птах Фенікс, Шерлок Холмс.

Рефлексивна практика.

Вправа «Щоденник учасника».

Вправа «Графік успішності».

Заняття 8. Рефлексія як важлива умова консультування:

Мета: 1) створення рефлексивного середовища, що дає можливість для осмислення і переосмислення учасниками особливостей індивідуального стилю консультативної діяльності;

2) опрацювання теоретичного конструкта «рефлексивність психолога-консультанта»;

3) осмислення учасниками своїх консультативних можливостей; виявлення особливостей «Я-концепції» учасників, зокрема її професійної складової.

Структура заняття.

Вступне слово ведучого про цілі заняття.

Вправа «Новий досвід».

Вправа «Побудуй міст».

Інформування «Рефлексивність як професійно значуща якість практичного психолога».

Вправа «Професійна рефлексія».

Вправа «Супервізія».

Розв'язання консультативних завдань у різних психологічних парадигмах.

Вправа «Міфологема казкового героя».

Рефлексивний практикум.

Домашнє завдання.

Заняття 9 «Метафора у консультуванні».

Зміст заняття.

1. *Вступне слово ведучого.*

2. *Вправа «Новий досвід».*

Мета: розвиток професійної рефлексії, осмислення нового психологічного досвіду.

Методика проведення. У загальному колі учасники діляться своїми враженнями, які виникли у них у зв'язку з попереднім заняттям. Обговорюючи досвід минулого заняття, учасники можуть відходити від основних змістовних компонентів тренінгу. В цьому випадку ведучому слід керувати груповою дискусією.

Вправа «Секрет мага».

Мета: формувати вміння стратегічного вирішення завдання.

Методика проведення. За бажанням вибирається один учасник, який виконуватиме роль Мага. У кожного гравця є можливість підійти до Мага і висловити яке-небудь бажання. Бажання може бути реалістичним, фантастичним, гумористичним або серйозним.

Інформування. «Рефлексивність як професійно значуща якість психолога-консультанта».

Вправа «Професійна рефлексія».

Мета: розвиток професійної рефлексії учасників.

Методика проведення. Учасникам пропонується відповісти на низку запитань, адресованих психологам-консультантам, що їх запропонував у 1961 році Карл Роджерс як такі, які консультант зобов'язаний задати собі.

- Чи можу я бути таким, щоб інші люди сприймали мене як надійну людину?
- Чи можу я адекватно висловлювати свої думки, щоб у спілкуванні мене розуміли недвозначно?

- Чи можу я мати настановлення щодо іншої людини, які базуються на теплоті, турботі, пошані, зацікавленості?
- Чи можу я бути достатньо сильною особистістю, щоб відрізнятись від інших?
- Чи можу я почувати себе досить упевнено, щоб дозволити іншій людині бути відмінною від мене?
- Чи можу я дозволити собі зануритися у світ відчуттів і особистих сенсів іншої людини і відчути подібні переживання?
- Чи можу я бути досить чуйним у стосунках з іншими, так, щоб моя поведінка не була сприйнята як загроза?
- Чи можу я звільнити іншу людину від небезпеки зовнішніх оцінок?
- Чи можу я прийняти іншу людину як таку, що знаходиться в процесі розвитку або буду обмежений її та своїм досвідом?

Ці запитання пояснюють умови виникнення взаємної довіри і одночасно виступають критерієм необхідної впевненості консультанта у собі. Кожний учасник аналізує свої відповіді на запитання К. Роджерса і співвідносить їх з базовими професійними вміннями консультанта: аутентичністю, здатністю до емпатії, безумовним прийняттям людей.

Вправа «Супервізія, що проводиться самотійно і за допомогою колег».

Мета: 1) оволодіння вміннями супервізії;

2) розвиток здатності до професійної рефлексії.

Ресурсне забезпечення: консультативні завдання з проблем міжособистісних конфліктів.

Методика проведення. На першому етапі вправи групі пропонується розробити карту супервізії консультативної взаємодії. Далі вправа проходить у вигляді рольової гри. Три учасники групи виконують ролі «клієнта», «консультанта» і «супервізора». Завдання клієнта і консультанта полягає в організації консультативного процесу, а завдання супервізора – в оцінюванні діалогічних умінь консультування за розробленою картою спостереження. Після закінчення консультативної взаємодії «консультант» аналізує позитивні і негативні аспекти власної діяльності. Далі до аналізу консультативного процесу

долучається «супервізор». По закінченні його звіту група дає зворотний зв'язок про якість супервізії. Після цього вправу виконує наступна трійка учасників.

Коментарі для ведучого. Дана вправа передбачає наявність двох аспектів: професійної рефлексії учасника, який виконує роль «консультанта», і оцінювання, що проводиться «супервізором» і іншими учасниками групи. Бажано, щоб у ролі «супервізора» побувало якомога більше учасників. Ведучий також може брати участь у виконанні цієї вправи, аналізувати свою роботу і отримувати зворотний зв'язок від членів групи.

Заняття 10. Розв'язання консультативних завдань у різних психотерапевтичних парадигмах.

Мета: 1) розширення індивідуального «меню можливостей» майбутніх психологів;

2) розвиток рефлексивного мислення учасників;

3) розвиток самопізнання учасників.

Ресурсне забезпечення: тексти-описи відомих випадків з консультативної практики провідних психотерапевтів – представників різних напрямів (кількість роздаткового матеріалу відповідає числу учасників) [45].

1. А. Адлер. Потяг до переваги.
2. К. Хорні. Завжди втомлений редактор.
3. Г.С. Салліван. Невміла дружина.
4. К. Роджерс. Сердитий підліток.

Методика проведення.

Вправа виконується індивідуально. Учасникам пропонується проаналізувати випадки з практики видатних представників різних напрямів психотерапії – А. Адлера, К. Хорні, Г. Саллівана і К. Роджерса. Працюючи з текстом, необхідно робити позначки на полях:

«+» – цей прийом мені відомий;

«-» – цей прийом мені не підходить;

«?» – неясно;

«!» – цікаво;

«!!» – блискуча знахідка.

Вправа закінчується етапом групової рефлексії. На завершення учасники підводять підсумок, зазначаючи про поповнення індивідуальної бібліотеки евристичних прийомів, використання яких є можливим у консультативній практиці.

Вправа «Міфологема казкових героїв».

Мета: 1) активізація рефлексивного потенціалу учасників;

2) осмислення учасниками життєвих і професійних цінностей, цілей.

Методика проведення. Учасники мають здійснити психологічну типологізацію казкових героїв, вибраних на попередньому занятті, об'єднавши персонажі за певними ознаками. Потім учасникам у малих групах пропонується сформулювати життєве кредо (у метафоричній формі – прислів'я, приказку тощо), яке відображає спосіб життя і ставлення до нього їх героїв. Важливо вибрати одне загальне кредо для всіх героїв кожної групи персонажів.

Всі життєві кредо персонажів аналізуються і розміщуються учасниками в координатній площині з двома осями «успіх – щастя» (успіх – як зовнішнє благополуччя в очах інших; щастя – як внутрішнє, насамперед, емоційне, благополуччя). На завершення у загальному колі обговорюється, завдяки яким якостям казкові герої досягають або не досягають щастя та успіху в житті.

Коментарі для ведучого. У процесі роботи за даною методикою «Проектування життєвого шляху на прикладі казкових героїв» відбувається осмислення життєвих цінностей героїв різних психологічних типів, виявлення можливих прихованих цінностей. Робота з феноменом життєвого кредо дозволяє створити поліфонічний погляд на розмаїття можливих ціннісних основ життя, провести їх порівняння з погляду таких загальнозначущих категорій, як успіх і щастя. Як приклад наведемо життєві кредо вибраних казкових персонажів.

Всі персонажі були об'єднані учасниками у дві групи. Персонажі, що відрізняються активною життєвою позицією: Колобок, Іван-Дурень, Соловей-Розбійник, Русалонька, Русалка, Вінні-Пух. При цьому були виокремлені різні мотиви поведінки, які зумовлюють цілеспрямованість казкових героїв: ненавмисний егоїзм і безвідповідальність, доброзичливість і фаталізм, жадання

наживи, готовність піти на жертву, бажання отримувати задоволення від життя.

Другу групу героїв склали: Спляча Красуня, Царівна-Жаба, Мудра Сова, Птах Фенікс, Вій. Цих персонажів відрізняє пасивно-вичікувальна позиція у житті, покірність життєвим обставинам, велика роль щасливого випадку.

Казкові персонажі є вдалим, безпечним приводом для вислову і обговорення учасниками своїх поглядів на «закони» життя. На інтерпретацію казкового героя більшою мірою впливає самопроекція учасника, якому дістався цей персонаж, та інших учасників, що беруть участь в його обговоренні. Так, учасниками по-різному інтерпретувався образ Русалоньки: «добра, самовіддана дівчина, яка заслужила своє щастя» і «жертва, яка знаходить своє щастя в стражданні». У процесі роботи з казковими героями відбувається проекція казкового світу на реальний світ, і навпаки, йде аналіз можливостей реалізації різних стратегій життя.

Рефлексивний практикум. Вправа «Графік успішності». Вправа «Щоденник учасника». «*Домашнє завдання*»

Кожному учаснику пропонується написати твір на тему: «Я у вікні Джогарі»; розв'язати консультативне завдання, співвідносячи пошук вирішення проблеми клієнта з етапами процесу професійної рефлексії.

Психотренінгова програма орієнтована на внутрішні чинники, які здійснюють відповідний вплив на формування діалогічної компетентності та її структурних компонентів. Програма тренінгу діалогічних умінь є цілісною системою розвитку професійних якостей, активації діалогічного потенціалу для більш ефективної діяльності практичного психолога-консультанта.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного теоретичного та емпіричного аналізу матеріалу були сформульовані наступні висновки:

Аналіз досліджень що стосуються особливостей консультативного діалогу дозволив стверджувати про недостатню розробленість проблематики пов'язаної з підготовкою фахівців до ведення консультативного діалогу. Консультативний діалог трактується як складний процес взаємодії психолога і клієнта, ознаками якого є «суб'єкт-суб'єктне» ставлення, наявність довіри у стосунках. Якість контакту у діалозі зумовлюється рівнем емпатії, конгруентності та рефлексії практичного психолога і в значній мірі залежить від рівня комунікативної компетентності та особливостей Я-концепції майбутніх фахівців-психологів.

Однією із детермінант ведення консультативного діалогу є діалогічна орієнтація практичного психолога у процесі консультування - заснована на знаннях і чуттєвому досвіді здатність психолога орієнтуватися у ситуації професійного діалогу, його спрямованість на розуміння інтенцій, мотивів, фрустрацій, стратегій поведінки, як власних, так і клієнта. В процесі консультативного діалогу саме діалогічна орієнтація виявляється у «суб'єкт-суб'єктній» позиції у спілкуванні, в опануванні глибинним, особистісним рівнем спілкування із клієнтом.

Аналіз отриманих в процесі дослідження даних засвідчує пріоритетність діалогічної орієнтації в процесі консультування. Цей тип орієнтації суттєво відрізняються від технологічної зорієнтованості консультування, носії якої вбачають клієнта об'єктом впливу та дослідження. Переважання гуманістичної орієнтації розкриває зміну статусу студента у суб'єкт-суб'єктній професійній взаємодії. Це співставляється з уявленням про необхідність саморозвитку особистості, прояву активності у взаємодії з іншими. Діалогічна орієнтація у розумінні ситуації професійної діяльності вимагає створення спільного психологічного простору – «час спільного буття» – подію, в якій вплив та взаємовплив психолога та клієнта утворюють психологічну єдність.

За допомогою опитувальника діалогічної орієнтації психолога Т. Флоренської були визначені орієнтації студентів у процесі психологічного консультування. Опитування показало, що 33% респондентів мають технологічну орієнтацію (I група), 38% студентів мають гуманістичну орієнтацію (II група), а 29% респондентів орієнтовані на діалогічну взаємодію (III група).

У діалогічній взаємодії створюються умови для взаєморозкриття, взаєморозвитку та розгортаються процеси саморозвитку та самоаналізу. З'являється орієнтація своєї поведінки вже не на зовнішню оцінку, як при технологічній орієнтації, а на власну самооцінку.

Виявлено особливості професійних висловлювань практичного психолога в контексті ведення консультативного діалогу, а саме: красномовність, доступність, емоційна замученість, семантична насиченість та ін. В ідеальному варіанті мова практичного психолога, його висловлювання мають бути вивільнені від непродуктивних мовних конструктів, а продуктивні повинні перебувати в зоні свідомості.

Для визначення резервів та творчого потенціалу особистості застосовувався тест Н. Вишнякової «Креативність»; були побудовані два психологічні профілі креативності – для образів «Я-реального» та «Я-ідеального». Аналізуючи психологічні профілі креативності, звертали увагу на співвідношення свідомих (верхня частина кола) та підсвідомих (нижня частина кола) процесів творчої діяльності досліджуваних.

Порівняння даних тесту за різними складовими загального показника креативності дозволило зафіксувати, що емпіричні показники творчого мислення, допитливості, оригінальності, інтуїції, емоційності (емпатії), творчого ставлення до професії є значно вищими у представників 3 групи на відміну від респондентів 1 групи.

Дані, отримані в результаті використання тесту Н. Вишнякової «Креативність», узгоджуються з показниками креативності, які були зафіксовані під час аналізу результатів тесту на самоактуалізацію. Таким чином, можна зробити висновок про те, що досліджувані, які склали III групу

(діалогічно орієнтовані студенти), виявили значно вищі креативність та емпатію порівняно з досліджуваними, які утворили 1 групу (технологічно орієнтовані студенти).

Виявлено низькі показники сформованості функціональних компонентів, а саме Я-компетентності (розуміння себе як учасника діалогу), відповідно серед переважаючого стилю міжособистісних взаємин у більшості майбутніх психологів переважає співвідношення «залежний-домінуючий», «покірно-соромливий», при цьому «співпрацюючий-конвенційний» тип має нижчі показники, що не сприяє успішній професійній взаємодії.

Складено психотренінгову програму формування діалогічної взаємодії майбутніх психологів, яка орієнтована на внутрішні чинники, які здійснюють відповідний вплив на формування діалогічної компетентності та її структурних компонентів. Програма тренінгу діалогічних умінь є цілісною системою розвитку професійних якостей, активації діалогічного потенціалу для більш ефективної діяльності практичного психолога-консультанта.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1 Афанасьєва Н. Є. Психологічне консультування фахівців екстремального профілю: теорія, методологія, практика: монографія. Харків: НУЦЗУ, 2017. 315 с.
2. Булах І. С., Кузьменко В. У., Помиткін Е. О. Консультативна психологія: підручник. Вінниця: Нілан, 2014. 484 с.
3. Буленко Т. В., Мушкевич М. І., Федоренко Р. П. Діагностика особистості в практичній діяльності психолога. Луцьк: [б. в.], 1996. 312 с.
- 4 Васьківська С. В. Основи психологічного консультування: навч. посіб. Київ: Четверта хвиля, 2004. 256 с.
5. Васьківська С. В. Технологія консультування. Київ: Главник, 2005. 96 с.
6. Васьківська С. В. Психологічний запит клієнта. Психолог. 2007. № 4. С. 17–18.
7. Вашека Т. Основи психологічної практики: навч. посіб. Київ: НАУ-друк, 2009. 200 с.
8. Вестбрук Д., Кеннерлі Г., Кірк Дж. Вступ у когнітивно-поведінкову терапію. Львів : Свічадо, 2014. 420 с.
9. Вознюк О. Психоаналітичні методи корекції негативних психоемоційних станів у школярів. Психолог. 2007. № 5. С. 28–14.
10. Гірник А. М. Тренінг комунікативних умінь. Київ, 1995.
11. Гольдштейн А., Хомик В. Тренінг умінь спілкування: як допомогти проблемним підліткам / пер. з англ. В. Хомика. Київ: Либідь, 2003. 520 с.
12. Гриценюк Л. Техніка «Я-висловлювання». Психолог. 2005. С. 17–20.
13. Климчук В. О. Сучасне психологічне консультування та психотерапія: дискурс соціального конструкціонізму. Практична психологія та соціальна робота. 2013. № 2. С. 63–68.
14. Колесник А. Корекційні вправи на розвиток пам'яті та уваги. Психологічна газ. 2007. № 6. С. 21–27.
15. Комінко С. Б., Кучер Г. В. Кращі методи психодіагностики. Київ: Карт-бланш, 2005. 406 с.

16. Коростельов В. Управлінське консультування: навч. посіб. Київ, МАУП, 2003. 104 с.
17. Коцан І. Я., Ложкін Г. В., Мушкевич М. І. Психологія здоров'я людини: навч. посіб. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009. 316 с.
18. Магдисюк Л. І., Мельник А. П. Психологія життєвих криз та кризове консультування: навч.-метод. посіб. Луцьк: Вежа-Друк, 2021. 100 с.
19. Магдисюк Л. І., Федоренко Р. П. Медико-психологічне консультування: навч.-метод. посіб. Луцьк: Вежа-Друк, 2020. 332 с.
20. Магдисюк Л. І., Федоренко Р. П. Практикум психологічного консультування в юридичній сфері: навч. посіб. Луцьк: Вежа-Друк, 2021. 320 с.
21. Мельник А. П., Магдисюк Л. І., Дучимінська Т. І. Патопсихологія та спецпрактикум з клінічної психодіагностики: навч.-метод. посіб. Луцьк: Вежа-Друк, 2018. 152 с.
22. Мельничук О. Б. Основи психоконсультування та психокорекції. Київ: Каравела, 2015. 390 с.
23. Миколайський М. В., Марусинець М. М. Клінічна психодіагностика: практикум: навч. посіб. Івано-Франківськ: Вид-во «Плай» ЦІТ Прикарпатського нац. ун-у ім. В. Стефаника, 2009. 279 с.
24. Міняєва А. Корекція підвищеної тривожності у дітей. Психологічна газ. 2007. № 22. С. 2–9.
25. Морозов С. М. Психодіагностика. Тести. Методика та практика застосування. Київ: Главник, 2004. 221 с.
26. Мушкевич М. І. Психотерапія: навч. посіб. Луцьк: «Вежа», 2017. 474 с.
27. Осадько О. Ю. Технології психологічного консультування. Київ: Ред. загальнопеда. газ., 2005. 128 с.
28. Основи практичної психології / В. Панок та ін. 2-ге вид., стереотип. Київ: Либідь, 2001. 536 с.
29. Основи психолого-управлінського консультування: навч. посіб. / за наук. ред. Л. М. Карамушки. Київ: МАУП, 2002. 136 с.
30. Основи психолого-управлінського консультування: навч. посіб. / Л. М.

Карамушка та ін. Київ: МАУП, 2002. С. 14–23.

31. Психологічна допомога сім'ї: навч. посіб.: у 3 кн. / за заг. ред. З. Г. Кісарчук. Київ: Главник, 2006. Кн. 2. 160 с.

32. Психологічна допомога сім'ї: навч. посіб.: у 3 кн. / за заг. ред. Г. Кісарчук. Київ: Главник, 2006. Кн. 3. 144 с.

33. Психологічна допомога учасникам АТО та їх сім'ям: кол. моногр. / за заг. ред. М. Мушкевич. Вид. 2-ге, змін. та доповн. Луцьк: Вежа-Друк, 2016. 356 с.

34. Психологічна культура особистості: управлінська діяльність: навч. посіб. / за ред. А. Вихруща, Л. Орбан-Лебрик, Й. Шемрух. Тернопіль: Крок, 2011. 276 с.

35. Психологія екстремальності та психопрофілактика психічної травми й суїцидальних намірів: навч.-метод. посіб. / Л. І. Магдисюк та ін. Луцьк: Вежа-Друк, 2021. 236 с.

36. Психологія життєвої кризи / за ред. Т. М. Титаренко. Київ: Агропромвидав України, 1998. 348 с.

37. Психологія професійної безпеки: технології конструктивного самозбереження особистості : кол. моногр. / за заг. ред. Ж. Вірної. Луцьк: Вежа-Друк, 2015. 588 с.

38. Психотерапевтичний практикум. Класичний психоаналіз. Івано-Франківськ: Гостинець, 2004. Вип. 1. 60 с.

39. Рябченко В. Психологічна консультація. Інформація про роботу з очною, заочною та дистанційною формами проведення. Психолог. 2007. Квіт. № 13/15. С. 71–73.

40. Серета Р., Легенька Ю. Соціально-психологічні аспекти суїцидальної поведінки. Методичні рекомендації. Рівне, 2010. 56 с.

41. Скребець В. О. Основи психодіагностики. Київ: Слово, 2003. 192 с.

42. Терлецька Л. Г. Основи психодіагностики: навч. посіб. Київ: Главник, 2006. 144 с.

43. Титаренко Т. М. Кризове психологічне консультування. Київ: Главник, 2004. 96 с.

44. Тюптя, Л. Т., Іванова І. Б. Соціальна робота: теорія і практика: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Знання, 2008. 574 с.

45. Філософський енциклопедичний словник / за ред. М.Т. Максименко. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
46. Федоренко Р. П., Мушкевич М. І., Дучимінська Т. І., Магдисюк Л. І. Психологія молодшої сім'ї: монографія. Вид. 2-ге, доповн.
47. Федоренко Р. П., Мушкевич М. І., Коширець В. В. Психологічне консультування: зміст, прийоми, технології. Вид. 2-ге, змін. та доп. Луцьк: Вежа-Друк, 2020. 368 с.
48. Федоренко Р. П. Практикум з психологічного консультування: навчально-методичний посібник. Луцьк: «Вежа», 2005. 105 с.335
49. Фурман А.В. Вступ до шкільної практичної психології. К: Ровесник, 1993. 52 с.
50. Чепелева Н. В. Особистісна підготовка практикуючого психолога // Основи практичної психології. К.: Либідь, 1999. 256 с.
51. Шевченко Н.Ф. Висловлювання психолога як знаряддя його професійної діяльності // Вісник Дніпропетровського університету, 2000. С.3-9.
52. Rogers C. R. A theory of therapy, personality, and interpersonal relationships, as developed in the client-centered framework. Psychology, the study of a science. New York: McGraw-Hill, 1959. Vol. 3: Formulations of the person and the social context. P. 184–256.
53. Rogers C. R. On becoming a person: A therapist view of psychotherapy. New York: Peter D., Kramer M. D., 1995. 415 p.